مجله انسان

فلسفه، فرهنگ، او هنر

ځانګړی دفتر

نهه ژبنۍ لیکنې

د پښتو وییو، تاریخ، او فولکور اړوند

[illegible]

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان مجله
فلسـفه، فرهنـګ، او هنر

ځانګړی دفـــتر

نهه ژبنی لیکنې

د پښتو ویيو، تاریخ، او فولکور اړوند

لیکوال: عبدالودود بشریار

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب نوم: نهه ژبنی لیکنې
لیکوال: عبدالودود بشریار
abdul_wadood68@yahoo.com
Name: Nine Linguistic Articles
Writer: Abdul Wadood Basharyar
حمل ۱۴۰۳ – د انسان مجلې له اوومې ګڼې سره هممهاله
April 2024, Publishing with 7th Edition of INSAN Magazine

کتاب نوم: نهه ژبنی لیکنې
لیکوال: عبدالودود بشریار
کمپوز: مطیع الله وطنمل
د کمپوز بیاکتنه: اسماعیل څپه
د خپرونو لړ: لومړی
د مخونو شمېر: ۷۰
خپرونکی: انسان مجله
د لیکلو کال: ۲۰۱۱ز – ۱۳۹۱ هـ، ل

انسان
INSAN

ځانګړی دفــتر

دا د ژبو په تړاو د نهو لیکنو یوه ځانګړې ټولګه ده چې د انسان مجلې له اوومې ګڼې سره هممهاله خپرېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

د ځوان بشریار پاخه کارونه/ یادښت .... ب
مخنۍ خبرې/ د لیکوال سریزه .... ج
ژبې څنګه رامنځته شوې او څنګه وده کوي؟ ۱
پښتو - پارسي فونیمي او ګرافیمي انډولونه ۸
پارسۍ کې پورویي ۱۵
خارګ ډېرلیک ۲۴
ولې یوویشت؟ ۳۲
وردګ او وردګي ګړدود ۳۵
شنیځ - د پښتو یو زوړ ویی دی ۴۳
آس او متلونه ۵۰
پښتو متلونو کې متلي آتلان ۵۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټړون

د هر هغه چا په نامه چې د پښتنو په شان مظلومو انسانانو د غمونو د کمولو او سوکالۍ لپاره يې لږ تر لږه يو کوچنی ګام اخيستی وي.

درنښت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځوان بشريار پاخه کارونه

کـه وروسـتيو څـو لسـيزو دې هېـواد تـه بدمرغـۍ او جنګونـه راوړل تـر څنـګ يـې پښـتانه او پـه ځانګـړي ډول ځـوان کهـول ويـښ کـړ. د خپلـې ژبـې د خدمـت او چوپـړ لپـاره يـې ملاوې وتړلـې. ځينـې يـې د نـورو ژبـو نـه ژباړې کـوي او څـه يـې خپـل اثـار خپـروي خـو پـه دې ډګـر کـې يواځينـی او سـتونزمن کار چـې تـر اوسـه ورتـه ډېـر د پـام وړ کار نـدی شـوی، هغـه څېړنـه ده؛ ځکـه څېړنـه لـه يـوې خـوا پـوره پوهـه، مالومـات، زغـم او سـاړه ماغـزه غـواړي او دا د هـر ځـوان لـه وس نـه پـوره نـده.

ښـاغلی بشريـار لـه هغـه وخـت نـه پېژنـم چـې لا تنکـی ځـوان و، لـه همداسـې سـتونزمنو او څېړنيـزو مسـايلو سره يـې ډېـره علاقـه درلـوده او اوس يـې پـه پـوره پوهـې او مسـلکي ډول سره پـه دې ډګـر کـې ګام ايښـی دی او ډېـر کتابونـه يـې د خپريـدو لارې څـاري. د پښـتو ژبـې پـر هغـو اړخونـو يـې کار کـړی دی، چـې تـر اوسـه ورتـه د پـام وړ کار نـدی شـوی، کيـدای شي دا پـوره او بشـپړ نـه وي خـو د نـورو څېړونکـو لپـاره يـې يـوه لار پرانيسـته لکـه د داسـې لغاتـو مختـه کـول چـې پـه ورځنـي ژونـد کـې ډېـر نـه کارېـږي خـو د پښـتون تېر تاريـخ ور پـورې تړلـی او د نـړه ژبـې څـرک پکـې لګېـږي، لکـه شنيځ چـې د دې کلمـې پـه څېړنـه کـې يـې پـوره زيـار ايسـتلی دی. د دې تـر څنـګ پـه پښـتو ژبـه کـې ډېـر زيـات متلونـه ويـل شـوي دي، يـو څـه يـې پـه کتـابي بڼـه خپـاره شـوي دي خـو هغـه ډول متلونـه چـې د اشـخاصو، سـيمو او تېرونـو نومونـه پکـې اخيسـتل شـوي وي، د هغـو د کرکټرونـو پـه اړه څېړنـه نـده شـوې او مونـږ تـر اوسـه خپـل پښـتني فولکلـوري اتلان نـه پېژنـو، چـې ښـاغلي بشريـار دغـه خلکـو تـه د متلي اتلانـو نـوم ورکـړی دی، چـې دا پـه پښـتو ادب او ژبـه کـې يـوه نـوې اصطلاح او زياتونـه ده. کـه ښـاغلی بشريـار خپلـو څېړنـو او ليکنـو تـه همداسـې دوام ورکـړي، لېـرې نـده چـې نـوم او کارونـه بـه يـې پـه لـره او بـره پښـتونخوا کـې نـور هـم وځلېـږي. پـه پـای کـې ستر څښتن تـه لاسـونه لپـه کـوو، چـې نومـوړي تـه ډېـر عمـر او ښـه روغتيـا ور پـه برخـه کـړي.

پـه درنښـت
امروز خان ساپی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخنۍ خبرې

کايناتو کې هر څه د يو قانون له مخې رامنځته شوي دي.
د هرې ښکارندې (پديدې) تر شا يوه قانونمندي پرته ده، چې په لټون او پېژندنه يې انسان دا وړتيا پيدا کړای شي، چې ښکارنده په ولکه کې راولي او يا هم خپل چلند ورسره وټاکي. کله چې پوهانو د طبيعي پېښو او چاپېرچل کې د موجودو څيزونو تر شا د حاکم قانون لټون پيل کړ او ځيني نسبي قوانين يې وموندل نو طبيعي ښکارندې يې تر يوه بريده په ولکه کې راوستې. ځيرک انسانان اوس هم د کايناتو پر پېژندنه، ولکه او ترې په ګټه اخېستنه فکر کوي او هلې ځلې کوي، چې د پوهې او حکمت په مټ د هر څه قانونمندي ومومي تر څو يې مديريت کړای شي او د انساني ښه مرغ او سعادت لپاره ترې ګټه پورته کړي.
که له هغو طبيعي ښکارندو چې د انسان له شتون نه وړاندې هم شته وې، راتېر شو او پر هغو څيزونو چې شتون يې د انسان له ذات سره تړلی، کتنه وکړو نو له هغه مهاله تر اوسه يې د ځينو نورو ترڅنګ، مهمترينه لاسته راوړنه ژبه ګڼلای شو.
ژبه که څه هم اوس د پوهاوي راپوهاوي، ګډکار[1]، ګډنوښت[2] او اړيکو[3] غوره وسيله ګڼل کېږي، خو که د فلسفې، سياست، تاريخ، ساپوهنې، اقتصاد او نورو پوهنو په سترګيو ورته وګورو، په ژبه کې د انسان په اړه ډېر رازونه نور هم پراته دي چې تر اوسه لا ډېر وګړي ترې خبر ندي، ژبه د انسانانو کلتور دی، ژبه د يو

1 Collaboration
2 Co-creation
3 Communication

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولس فلسفه ده، ژبه د یوې ټولنې ساپوهنه (سایکولوژي) ده؛ ژبه د یو ملت تاریخ او سیاست دی. لنډه دا چې ژبه د انسان لوړې ژورې او د تېر مهال انځور او ټول ژوند دی. لکه مخکې چې مو ورته اشاره وکړه په کایناتو کې هره ښکارنده د ژوند یو قانون او راز ښیي، همدغسې د ژبې یو کوچنی ګړ (مورفیم) او ویی هم کوای شي، چې یو راز څرګند کړي او ښایي د یوې پوړۍ په شان یې د پرمختګ ګام هم وګرځي.

که څه هم زیاتره وګړي د ژبنیو مسایلو څېړنو ته ډېر اهمیت نه ورکوي، بابېزه یې ګڼي، په یوویشتمه پېړۍ کې پر ژبنیو مسایلو وخت تېرول ورته چټیات ښکاري او وایي چې انسان ته اقتصادي ګټه نه رسوي؛ دوی ملامت ندي ځکه اصلا د ژبې له رازونو خبر نه دي او پر دې نه پوهیږي چې څنګه د یو قوي او سیال ملت د پرمختګ او هوساینې جرندې/قلفونه د ژبې په کونجۍ/کیلۍ پرانېستل کیږي. او د ژبې بې چاره ګي، کمزوري او له پامه غورځیدل څومره د یو ملت وګړي لا چاره کوي، ضعیفوي یې او هغه څومره یې د بنسټیزو حقونو د پایمالیدو سبب ګرځي. فکر کوم چې له پښتون ملت سره تر ټولو لویه دوښمني دا شوې چې خپله ژبه ترې اخېستل شوې، ګونګی کړل شوی، کوڼ کړل شوی او ړوند کړل شوی دی. که د پښتنو پاچاهانو پښتو زده وای، پښتون سره یې لکه د پښتون خبرې کوای شوای، د پښتون ذهنیت پر غوښتنو، دردونو، خوږو-ترخو، ګیلو - ګزارو او د پښتون ملت پر نزاکتونو، باریکیو او فلسفه پوهیدای او هغه ته یې د پښتونوالي احساس ورکړی وای او خپله په پښتونواله پوهیدای نو نن به دا لوی ملت دومره در په در او خاورې پر سر نه وای!

همداشان که په خپله ژبه یې ورته د پوهنې زمینې مساعدې کړې وای، ادارو کې یې ورته په خپله ژبه خدمات وړاندې کړي وای، روغتون کې یې ورته په پښتو روغتیایي لارښوونې ورکړې وای، په خپل وطن کې یې په خپله ژبه ورته راکړه ورکړه هڅولې وای، له پښتونوالي یې بې کاره او بې ګټې دودونه په مهارت سره ایستلي واي ...نو ښایي پښتون ملت به نن دومره سرګردانه او خوار نه وای که هیڅ هم نه وای لېږ تر لږه خپل پوهنیز، روغتیایي، سیاسي، اقتصادي او... بنسټونه خو به یې درلودای چې د دوی د ښه ژوند، ښه مرغ او هوساینې اهداف یې پاللي وای. دا چې له څو زره کلونو راهیسې پښتون لا هم له ظالمو یرغلګرو او چپاولګرو سره په پرله پسې اخ و ډب کې ژوندی پاتې او لا هم د روسیې او چین تر څنګ د یو لوی او سیال ملت جوړیدو شیمه پکې شته، دا د پښتون ملت د پاشلو، خال - خال

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نومورکو مبارزینو د هڅو او خپله د سرګردانه پښتونوالي برکت دی، کنه سیاسي مشرانو خو تر سل میلیونه ډیر پښتون ملت مخکې له مخکې په سپینو پونډیو، خانیو، ملکیو، جاګیرونو، ښارګوټو او ځانساتنو خرڅ کړی دی.
په هر صورت بېرته خپلې خبرې ته راګرځم، که د یوې ژبې زرګونه یا لکونه کلمې راواخېستل شي او د هرې کلمې جوړښت، کارول، زړېدل او له کاره غورځېدل په پوهنیز ډول وڅېړل شي له ډېرو رازونو پردې پورته کېدای شي. همداشان د ژبې د کلمو د رامنځته کېدو او بیا د کلمو ترمنځ په غونډونو (عبارتونو)، همدغسې په فقرو او بیا په جملو کې د دوی اوډون او همداشان د وییو ریښوي او ګړنیزې (اصطلاحي) ماناوې وڅېړل شي له یوې خوا مونږ له پخوانیو فکرونو خبروي، له بلې خوا د لیک په مټ سباني انسان ته د نني انسان د تجربو، پوهنو او فکرونو په سم لېږد کې هم مرسته کولای شي.
همداشان د مصنوعي هوښیارۍ په دې انقلابي پېر کې د پښتو ژبې باریکۍ سپړل او څېړل پښتو ته دا شیمه ورکوي چې د نړۍ له نورو سیالو ژبو سره په کتار کې ودریږي.
همدغسې ژبڅېړنې دژبزده کړې په برخه کې ځینې دودونه (قوانین) او نرخونه هم راسپړي، چې له دې سره په ژبزده کړه کې اساني رامنځته کېږي او خلک په اسانۍ یوه او بله ژبه زده کولای شي.
څنګه چې ورځ په ورځ نړۍ کې مفاهیم او ماناوې ډېرېږي، نو د دغو مفاهیمو او مانـاو د څرګندونې لپاره نوې نښې او ویې هم په کار وي، مونږ د داسې اړتیاو د پوره کولو لپاره اړ یو چې د خپلې ژبې پر ډېرو وړو اړخونو هم څېړنې وکړو چې سباني او نني کهول ته داسې څه ورکړل شي چې سبا او نن هغوی د نوو مفاهیمو او ماناو د څرګندونې لپاره ترې د بنسټ په توګه کار واخېستای شي.
همداشان د ښو هنري او علمي اثارو د رامنځته کولو لپاره د ژبې پر بیلا بیلو اړخونو څېړنې اړینې وي. په نوره نړۍ کې د ژبې یو ویی څو څو ډوله څېړل کېږي او پر یوه وړه ژبنۍ مساله څو - څو لیکنې کېږي خو له بده مرغه په پښتو کې لا پر ډېرو مهمو ژبنیو مسایلو هم لیکنې نه لیدل کېږي.
په دې ټولګه کې مې خپلې ډېرې پخوانۍ او اوسنۍ لیکنې چې په یو نه یو ډول له ژبې سره تړاو لري راټولې کړې دي. هغه لیکنې چې دلته راغلي، په لاندې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱. ژبې څنګه رامنځته شوي او څنګه وده کوي؟

که څه هم، د دې لیکنې یوه برخه ما ډېره پخوا له «ورلډبوک انسایکلو پیډیا» ژباړلې وه؛ خو دې وروستیو کې راڅخه دومره زیاتونې او تازه‌والی پکې وشو چې ښایي اوس یې ژباړه ونشم ګڼای. په دې لیکنه کې د ژبې د رامنځته کېدو او د ژبې پر وده او پراختیا خبرې شوي او د پښتو ځیني ویي چې له طبیعي غږونو څخه رامنځته شوي؛ پرې هم ور ډېر شویدي.

۲. پښتو - پارسي فونیمي او ګرافیمي انډولونه

دې لیکنه کې د پښتو او پارسي پر یوآرو[4] وییو خبرې شوي او ځیني پښتو او پارسي ویي چې ګډې ریښې لري په ګوته شویدي.

۳. پارسی کې پورويي

دا لیکنه مې هم له یوې پارسي پښویې (ګرامر) ژباړلې وه، خو وروسته پکې رانه دومره زیاتونې وشوې چې اوس ورته حیران یم چې ژباړه ورته ووایم او که ځانګړې لیکنه. همداشان دې لیکنه کې پر پور ژباړه چې په پښتو کې یې په اړه ډېر مواد نه تر سترګو کېږي، یو څه رڼا اچول شوېده.

۴. خارګ ډبرلیک

تر دې سرلیک لاندې په پارس خلیج کې د خارګ ډبرلیک اړوند څه مالومات له ځینو یادونو سره یو ځای راوړل شویدي.

۵. ولې یوویشت؟

دې لیکنه کې پر دې چې پښتو کې ولې له شلو وروسته «یوویشت» ویل کېږي او ولې د (یودېرش، یوځلوېښت، یوپنځوس، یوشپېته، یواویا، یواتیا، یونوي...) په څېر (یوشل) ویل ناسم برېښي، خبرې شوېدي.

۶. وردګ او وردګي ګړدود

دې لیکنه کې د میدان وردګ ولایت او وردګو په اړه مالومات وړاندې شوي او تر څنګ یې د وردګي ګړدود یو څو ویي هم ښوول شویدي.

۷. شنیځ - د پښتو یو زوړ ویی دی

دې لیکنه کې د (شنیځ) ځاینوم پر ریښه او جوړښت څېړنه شوې او په پښتو

---

4 cognates

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترنګونو[5] کې «شین» ویې ښوول شویدی.

۸. آس او متلونه

دا لیکنه ډېره په فولکلور او بیا په فولکلور کې په متل پوهه[6] او متل لیکنه[7] اړه لري، خو ما په دې خاطر چې آس پر پښتو ژبه څومره اغېز کړی او څومره متلونه یې پښتو ته ورکړي دي؛ دې ټولګه کې راوړې ده.

۹. پښتو متلونو کې متلي آتلان

دا لیکنه هم په متلونو پورې اړه لري او باید په متلپوهه کې وڅېړل شي خو ما په دې خاطر چې متلي آتلان د ژبې سمبولیک ویې ګرځېدای شي او ښایي چې د متلونو تر څنګ نور فولکلوري څېلونو (ژانرونو) کې هم د ژبې د ښاینې لپاره توکي ولټول شي؛ دلته راوړې ده.

دا لیکنې که څه هم ټولې پریوه ټاکلې موضوع ندي، خو بیا هم ملګرو هڅولی یم چې خپرې یې کړم. زه نه وایم چې دا به ډېرې پخې او مالومات به یې په اصطلاح د کاڼي کرښې وي، خو که مظلومې پښتو او مظلوم پښتون ته یې له یوه توري هم ګټه ورسیده او یو څو نوي ټکي او ماناوې یې پکې ور زیات کړل نو دا به هم لویه توره وي، نور نو دا تور توتان له پښتو قربان!

ښادي مو غواړم

عبدالودود بشریار

---

5 compound

6 Paremiology

7 Paremiography

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی

ژبې څنګه رامنځته شوې او څنګه وده کوي؟

ژبه[8] د انسانانو تر منځ د اړیکو بنسټ دی. له څېړنو ښکاره شوې، چې مرغان او ژوي هم مانادار غږونه وباسي. خپل ډار، خوښي او هیله مندي د چونګېدو، غپېدو، او سونګېدو له لارې څرګندوي. خو انسانانو غوندې خپل افکار په ژبه نشي ویلای؛ ځکه انسانان کابو ټول هغه څه چې احساسوي يې او يا يې فکر کوي، څرګندوای او ویلای شي.[خو اوس هم د پښتو په ګډون، ځینو ژبو کې ډېر داسې څه شته چې انسان يې د بيان او اظهار لپاره ويي، غونډونه او اصطلاحات نلري.]

ژبه د انځور يا مېز په شان بشپړ څیز نه دی، بلکې تل د بدلېدو په حال کې ده. د وخت په تېرېدو سره پکې نوي ویي رامنځته کېږي او زاړه له کاره غورځي. د جملو اوډون او ګرامري نرخونه (ګرامري قواعد) يې هم بدلون مومي. د بېلګې په ډول چوسر په ۱۳۰۰ زېږدو کلونو کې په انګرېزۍ کې «د کینټربري نکلونه»[9] په

8 دا لیکنه د (ولډبوك اف انسایکلوپیډیا) دپوهنغونډ د ژبې له لیکنې څخه، چې يو امریکايي لیکوال (رابرټ شېفر) لیکلې، رالنډه شوې ده.که څه هم دا لنډیز د ژبې د رامنځته کېدو په اړه سرسري او زاړه مالومات لري، خو بیا هم تازه لوستوالو ته ډېر څه ورکوای شي. ما کوښښ کړی چې د ژباړې تر څنګ زیاتوونې پکې وکړم، او هغه مالومات چې اوس نا سم ګڼل کېږي تری وباسم او د پښتو ژبې اړوند ځینې ټکي هم پکې ور ډېر کړم.

9 The Canterbury Tales

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامه یو کتاب لیکلی، خو د هغه او اوسمهالي انګرېزۍ ترمنځ ډېر توپیر راغلی، نن سبا د هغه پر انګرېزۍ ډېر لوستوال سم نه پوهېږي.[ویل کېږي چې چوسر Chaucer په ۱۳۴۲\۱۳۴۳ زېږدي کال د انګلستان په لندن ښار کې وزېږېد او پر ۲۵ اکتوبر ۱۴۰۰ زېږدي کال ومړ. دی له شیکسپیر نه وړاندې د انګرېزۍ ژبې لوی شاعر بلل کېږي. ده پرشاعرۍ سربېره نثر هم لیکلی دی. نوموړی لومړنی انګرېز لیکوال اوشاعر دی، چې د انګلستان جنوبي ګڼدود ته یې د انګلستان د ادبي ژبې بڼه ورکړې ده.]

ژبه کسبي[10] وسیله ده، کله چې ماشوم نوی پیداشي، خبرې نشي کوای او اړتیاوې یې لږې وي. تر ډېره بریده، خپلې اړتیاوې، په ژړا پوره کوي خو څومره چې ماشوم لویېږي، اړتیاوې یې ډېرېږي او اړ وځي، چې د پوره کولو لپاره یې ډېرڅه ووایي [او د څرګندونې لپاره یې نوي ویي، غونډونه او څرګندنې... زده کړي.]

کله چې ماشوم غږېدا پیلوي، غږونه یې محدودې ماناوې ورکوي خو وروسته، وروسته د یو یا څو څیزونو بېلابېلې ماناوې زده کوي.

[زما د شخصي کتنې له مخې یو پښتون ماشوم تر ټولو لومړی «به»، «نه»، «اغه»، «اکه»، ...په شان وړې او هغه ته اړینې کلمې زده کوي. په لومړیو کې ماشوم په بشپړ ډول کلمې تلفظ کوای نشي او په لنډ ډول یې وایي. همداشان په لومړیو کې د ماشوم ذهني ژبه[11] ډېره محدوده او وړه وي. د ساري په ډول] په هغو وییو کې چې ماشوم یې لومړی زده کوي، د «سپي» یا « dog» ویی شامل ګڼل کېږي. ډېر کوچنیان په اول کې ګومان کوي چې ټول څلور بولي ژوي سپیان دي، خو وروسته پوهېږي، چې یوازې یو ځانګړي ډول ژوي ته سپی وایي او نور «غوا» یا «پیشو» ګڼل کېږي.[زما د یو کال، نهه میاشتو او دیارلس ورځو وړوکی زوی هرې کلوله مېوې: منې، مالټې، کینو، فروټر، امرود، انار.. ته «مانه» یا «منه» وایي او پر ټولو د منې ګومان کوي خو اوس یې ایله-ایله د انار لپاره د «اناچ» او «انن» ویل زده کړي دي.] همدا د ماناو په زده کړه [او د ذهني ژبې په پراختیا] کې لومړی ګام بلل کېږي.

[د ماشوم د نوې ژبزدکړې په برخه کې مې خپل واړه زامن او لوڼې تر کتنې لاندې نیولي ول، پایله کې را څرګنده شوه، چې دوی لومړی نومونه زده کوي، دوی اوږده جمله لنډه وایي، ادات سم نشي کاروای، د فعل کارول ورته هم ګران وي او

10 Artificial

11 langue

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینې غبرګونه نشي ویلای. لاندې یې یو څو ساري راوړم:

۱. به اکه (اوبه راکړه)
۲. کتا شو (ختا شو.)
۳. لالا بایل (لالا موبایل راکړه.)
۴. دغه نې – پاپا (دغه کارتون نه غواړم – جاني جاني – یس پاپا کارتون غواړم.)
۵. لالا دې ما پاپي. (لالا زما پاپی یې پښو کړي.)
۶. تا پیاله ولم. (تا په پیاله ولم.)
۷. لالا دا (لالا دا وګوره وهي مې.)
۸. د تا بوټان پټ (ستا بوټان یې پټ کړي.)

له بده مرغه په دې برخه کې چې پښتون ماشوم، څنګه ژبه زده کوي، کوم غږونه ورته ګران وي، کوم ورته اسان، څه لومړی زده کوي او څه وروسته؛ هیڅ څېړنه نده شوې.]
ورو، ورو ماشومان پر دې هم پوهېږي چې ځینې مهال یوشان غږونه بېلابېلې مانا وې ورکوي. دوی پوهېږي چې د انګرېزی «fall» غورځېدو او همدا«fall» منې (خزان) ته هم وایي. ماشومان د وخت په تېرېدو سره ډېر څه زده کوي، خو دا ټول کسبي دي...
لیکنی ژبه هم لکه د ګړنی غوندې کسبي وي. د ژبو (البېځې) په بشپړ ډول د هغو نښو ټولګه وي چې د ژبو د غږونو د ښوولو لپاره کارېږي.که غوښتل شوي وای نو ABC د درې ګوټيز (مثلث)، څلور ګوټيز (مربع) او مستطیل په بڼو هم ښوول کېدای شول او له دې سره به په ژبه کې هیڅ توپیر هم نه وای راغلی!

ژبې څنګه منځته راغلې؟

دا چې ژبې څنګه منځته راغلي او انسان په لومړي ځل څنګه خبرې پیل کړې، په اړه یې څو نظریې موجودې دي. د ژبو ځینې څېړندویان پر دې اند دي، چې په لومړیو کې انسان د چونچوڼو او ژویو په څېر غږونه ایستل... [د ژبپوهنې ځینې پوهان د ژبې د رامنځته کېدو په اړه وایي چې کله انسان په طبیعت کې ازاد ګرځېده، نو خپل چاپېرچل کې به یې د ځینو څیزونو د غږونو پېښې او پیروي کوله، چې د وخت په تېرېدو سره دغه پېښې په وییو واوښتې. د دې نظریې په بنسټ په پښتو ژبه کې هم ډېر ویي همداسې رامنځته شوي دي. د ساري په ډول:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو کې کارغه (نورې بڼې يې :کاغۀ، کاغی، کناخ...) د نوموړي له غږ (کاغ، کاغ) نه، د چونچونې ويی د (چوڼ ياچڼ-چڼ) نه، د کوړکې کلمه د چرگې له غږ (کوړت يا کړت) نه، او د بنگېدا ويی د مچ له (بنگ، بنگ)، کرکړې له (کړ-کړ)، ځينگښه (چونگښه) له (ځينگ، ځينگ يا چونگ-چونگ؟) نه رامنځته شوې دي. د حيواناتو په نومونو سربېره د کړتو، بنگېدل، بنگهار، بنگس، بنگېدا، گړېدل، گړول او نور ډېر ويي پښتو کې د چاپېرچل (طبيعت) په پېښو جوړ شويدي.
په پارسی کې، مگس ويی (د مچانو له اواز، بنگس).... څخه هم په دې ډول رامنځته شوی دی.
د انگرېزی په مورينه ژبه (انگلوساکسون) او اوسمهالې انگرېزی کې د Cackle (کرکړو)، Buzz (بنگهار) او نور ډېر ويي د طبيعي اوازونو په پيروی جوړ شوي دي. او دا ويي د انسان د هغه وخت د ژوند يادگاري کيسې کوي، چې په ازاد طبيعت کې به د نورو حيواناتو په شان گرځېده.[12]]
[د پښتو ژبې «سا» چې د روح لپاره کارېږي، ډېره پخوانۍ ښکاري. ښايي چې دا ويی د اوسنۍ انگرېزی له سای/ sigh چې د «اوسېلې» مانا ورکوي، سره يو آری وي او د انگريزی ويی هم په پخوا وختونو کې د روح لپاره کارېدلی وي.
دې وييو کې هم د هوا مانيزه ريښه پټه ده. زه خو فکر کوم چې دا به د هوا اخېستو له طبيعي غږ «هه/ سه» څخه راوتلې وي. کله چې سړی اکسيجن اخلي نو دغه اواز په ښه ډول اورېدای شي. ښايي چې دې اواز به وروسته د (سا، ها، سای) بڼې خپلې کړې وي.
يوه بله خبره هم بايد ياده شي، چې د پښتو ژبې «اگی/هگی» چې د انگرېزی ژبې له اگ egg سره يوآرې ده او د ژوند تخم دی، په دوی کې هم دا ريښه پټه وي. همدغسې د پښتو خوټه "هاټه" ويي کې هم د (سا، ها...) ريښه نغښتې ښکاري. د دې ټولو وييو سروکار له ژوند او ژوند ورکولو سره دی، چې بيا هم د روح دوديزې مانا ته ورگرځي او ريښه يې د پښتو "سا/سه، ها/هه"
ته رسېږي.[13]]

د ژبې په اړه ډېرو پوهانو نورې نظريې هم وړاندې کړې دي.
خو په ډېرگومان ژبه د يو تړون او پلان له مخې [يو ځايي] نده رامنځته شوې[14]

---

۱۲ عبدالودود بشريار ، روح - يوه ژبنۍ څېړنه
۱۳ عبدالودود بشريار ، روح - يوه ژبنۍ څېړنه
١٤ په اسماني يا ابراهيمي دينونو او اساطيرو کې ژبه يوه الهيdivine ورکړه گڼل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلکې د انسان له اړتیا سره جوخته منځته راغلې ده او اوس هم، همداسې پرمختګ کوي...اوسمهالې ژوندۍ ژبې له هرې خوا پوره ندي، ځینې خیالات پکې په سختۍ او ځینې پکې په اسانۍ ویل کېدای شي او ځینې پکې د څرګندونې او ویلو څو – څو لارې او ګودرې لري...[ژبه کې د زیاتره وییو شتون یا نشتون د ژبې د ویونکو په چاپېرچل، اړتیا او د دوی د ژوندانه په ځینو نورو اړخونو پورې اړه لري.]

ژبه څنګه وده کوي؟

د ژبې پر، وده او پرمختګ ډېر څیزونه اغېزکولای شي. جګړې، سوداګري او د وګړیو له یوځای نه بل ځای ته کډوالي (مهاجرت) ژبې ته وده ورکوي او یا یې وژني.

یو مهال د رومي امپراتورۍ ژبه (لاتین) د جنوبي او لویدیزې اروپا پر پراخه سیمه واکمنه وه. رومي پوځیانو له ځان سره هغو سیمو ته وړې وه، چې د دغې امپراتورۍ لپاره یې نیولې وې، خو کله چې دغه امپراتوري د شمال ختیز لخوا د بریدګرو په لاس کښېوته او واکمني یې پای ته ورسېده، نو کابو لاتین ژبه هم مړه شوه او اوس یوازې په رومي کاتولیک کلیسا، د درملو لپاره د نسخو په لیکنه، د بوټو او حیواناتو په نوموونه کې کارېږي.

په شمالي امریکا کې لومړني مېشت شوي یرغلګر انګرېزان ول؛ له دې امله انګرېزي د امریکا د متحده ایالتونو ژبه وګرځېده.

همدغسې په لاتیني امریکا کې هسپانویان لومړني مېشتېدونکي یرغلګران ول، نو د هغوی ژبه(هسپانوي) هم له دې امله د جنوبي امریکا پر ډېرو هېوادونو واکمنه شوه.

امریکایي، بریتانوي او کاناډایي سوداګران د نړیوالې سوداګرۍ ډېره برخه په لاس کې لري، له همدې کبله د نړۍ په ډېرو سیموکې انګریزي پراختیا مومي او د ډېرو هېوادونو دویمه ژبه ګرځېدلې ده...

د بېلابېلو وګړیو ترمنځ اړیکي ژبه بدلیوي. د ساري په ډول په ۱۰۶۶زېږدي کال کې، پر انګلستان د (نارمن پرانسیانو) له یرغل نه وړاندې انګرېزي د (انګلو ساکسون) یو ګړدود و. (نارمیان) په پرانسۍ (فرانسوۍ) ژبه غږېدل. ورو، ورو (نارمن پرانسۍ) او (انګلو ساکسون) سره ګډې شوې او د انګرېزۍ لویه برخه ترې جوړه شوه. په (انګلو ساکسون) کې د غوایي او غوښې لپاره یو ویی "کاو Cow" موجود و، خو پرانسۍ د (غوا) او (غوښې) لپاره جلاجلا ویي درلودل. غوښې ته یې " بوف

(c) ketabton.com: The Digital Library

boeuf” ویـل، همدغـه ویـی انګرېـزۍ تـرې پـور کـړ او خپلـه تشـه یـې پـه ډکـه کـړه.
همدغسې ژبـه د نویـو وییـو د رغونـې لـه لارې هـم پرمختـګ او وده کـوي... (پـای)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه:

1. Shazad, K. (2011). Language and Linguistcs on Target. New Kitab Mahal, Lahore.
2. Field Enterprises Educational Corporation (1960). Language. The World Book Encyclopedia.
3. Online Etymology Dictionary. (n.d.). Retrieved February 1, 2010, from https://www.etymonline.com/

٤. بشريار، عبدالودود. روح - يوه ژبنى څېړنه. کابل: ليکنه - ناچاپ
٥. بشريار، عبدالودود. پخوانی مصري تمدن. کابل: ليکنه – ناچاپ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم

پښتو- پارسي فونيمي او ګرافيمي انډولونه

په سر کې له ګران استاد ډاکتر مجاور احمد زيار څخه مننه کوم، چې له ډېرو بوختياو سره، سره يې راته د سمون لپاره څو يادښتونه راوليږل.
دا ليکنه مې په پارسي او پښتو ويبو کې د غږيز (فونيمي) بدلون د ښوولو لپاره کړې او هڅه مې کړې وه چې د پارسی او پښتو يوآري ويي چې په لږ - ډېر غږيز بدلون سره په دواړو ژبو کې ژوندي دي، په ګوته کړم.
په هر ډول، ښاغلي استاد راته د ليکنې لپاره پخې لارښوونې وکړې او يادښتونو يې لا، لار راسيخه کړه. زه سوچ کوم، چې د ښاغلي استاد يادښتونه له آرې ليکنې څو ځله ډېرګټور دي، چې وروستی يادښت يې د دې ليکنې په لومړۍ برخه کې کټ مټ او ليکنه په دويمه برخه کې راوړم.
يو ځل بيا له ګران استاد ډاکتر مجاور احمد زيار څخه مننه کوم،کور يې اباد او زوی يې لوی. هيله ده چې تر ډېره وخته يې پرمونږ سيوری اوسي!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډاکتر مجاور احمد زيار يادښت:

ګران پښتونځار[۱۵] در ځار شم،

ما به وبښي چې ورته کار، خو په نوې پوهنيزه بڼه "پښتو اېټېمولوجۍ" راڅخه ځواب در وځنداوه. ما هم په دې موخه چې د ژبپوهنې زده کړه خپله ځانګه وګرځوې، نه په دې هيله چې ژبپوهنه له پښتو ځار کړې او يا سرچپه، نو بيا مې هم لږ و ډېر وخت در ځار کړ !

غږپوهه او آرپوهه (اېټېمولوجي) د ژبپوهنې له خورا پېچلو سکالوو اوبيا يې له ساينتيفيکو ځانګو ګڼل کېږي. باور کوې چې پرون مې کړۍ ورځ متې يو ويي (پسرلی) وځېړه او هغه په دې چې استاد مورګنستيرن ته پکې -rl- نادوده برېښېدلي او بايد اړوند زوړ غږ غونډ rd يې پر /ړ/ اوښتی وای!

دا د نوې ژبپوهنې له ابېڅې (الفبې) څخه چې د نړۍ په اوسني ژبني پېر کې ۶۰۰۰ واړه ژبې سره همزولې دي. له ساينتيفيک زباد پرته څوک دا پرېکړه نه شي کولای چې دا توک له دې ژبې هغې بلې ته تللی دی. دا پرتلې په نوې ژبپوهنه کې دومره پاموړې نه بلل کېږي او کومې چې تراوسه شوې، يوازې او يوازې د بېلابېلو ژبو ترمنځ د جېنالوجيکي او تايپولوجيکي اړيکو او ډلبنديو په موخو شوي، نه زموږ د زړو پښتو پوهانو غوندې د لرغونپالنې (قدامت پسندۍ) په موخه. له بده مرغه ستا دا دوديزه پرتله هم د خدای بښلو دوديزو استادانو پر پليونۍ ټيکاو لري چې وښيي، پښتو تر پارسۍ پخوانۍ ده!

له دغې تربرې ژبې سره زموږ پرته شخړه "تاريخي - جغرافيايي" ده، هغه درې زره کاله وړاندې له شمال‌ختيځ (آريانا) سوېل لويديځ ته له ور لېږدولي ګړدوده پرمختيا موندلې او له نوي پېر (اتمې زېږدي پېړۍ) سره له تاريخي بريد "دشت لوط" نه دېخواته راغځېدلې، بې له دې چې خپلې لويديزې فونېټيکي ځانګړتياوې له لاسه ورکاندې، مانا داچې پارسي زموږ د هېواد له بومي ژبو څخه نه ګڼل کېږي، بلکې د پخواني پارس او اوسني ايران بومي ژبه ده او دلته يې يوستر ګړدود دی چې په سياسي درغلۍ ورته د "يوې جلاژبې" په توګه هسې "دري" نوم ورکړ شوی دی!

هرګوره، داهم د تاريخي او پرتليزې ژبپوهنې او بيا دواړو ساينټيفيکو (غږپوهيزو او آرپوهيزو) فارمولونو په رڼا کې زباد ته رسېدلې چې پارسي د پښتو له سوېل-لويديزو خپلوانو ژبو څخه ده او پښتو او (۱۲-۱۳) پاميري ژبې شمال ختيزه آرياني

۱۵ د ليکوال بل تخلص دی، چې اوس مې هم ځيني ملګري پر دې نامه پېژني او يادوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډله رغوي. دغې پوهنيزه پرتله دا نه رازبادوي چې کومه يوه پکې مشره ده او کومه پکې کشره، بلکې دا راسپينوي چې د څلورګوني جغرافيايي ډلبندۍ له پلوه کومه، کومې ته زياته نژدې ده او کومه د کوم هېواد بومي يا آره (اصلي) ژبه ګڼل کېږي او "ملي ترمينالوجي" يې ورپورې اړه لري!

داهم د ژبپوهنې يو آر دی چې د نورو په څېر زموږ په هېواد کې سم له لاسه ګردې ويل کېدونکې ياله منځه تلونکې (٤٧) ژبې "ملي" بلل کېږي، هماغسې چې ويونکي يې د همدې هېواد ښاروندان "افغانان" بلل کېږي!

د/ش ه šh-/ بېلګې سرچپه زباد شوې او يوازې د ځانته /ش / داپر (ښار) سربېره نورې هم شته، لکه: بخشيدن- بخښل (ښښل)، نشان- نښان، پيش- پېښ، خويش- خېښ، خوش- خوښ،لاش- لاښ... .(دلته د کښل، کښې-، ښه، ښوول... د دواړو ژبو ګډه ميراث زبادېږي)

همداسې "خ" هم درواخله. له پښتو پارسۍ ته ورغلي وييونه هم زباد شوي، لکه: تېر، سم، غوشايي... په افغاني پارسي ګړدود کې هرګوره خورا ډېر دي.

دا هم پاسنيو پوهنيزو آرونو او فارمولونو رازباده کړې چې پښتو له غږيز پلوه ډېره اوښتون او بدلون منونکې او له پښوييز پلوه خورا ځانساتې (محافظه کاره). پارسي بيا سرچپه دريځ لري، پښويه يې لکه انګرېزي ساده شوې، ښځينه نوړۍ (جنس) اوداسې نور يې له لاسه ورکړي، خو پخواني آرياني غږونه يې ټينګ و ترينګ ساتلي، لکه (ګ-د- ب) چې پښتو او پاميري ژبو پر (غ- ل- و) اړولي دي. دا د هرې ژبې ځانتنۍ لارې رودې دي چې بېلابېل لاملونه پکې ونډه لري چې يو غوره لامَل د نورو ژبو اغېز دی، لکه واخلې پر پښتو د هندي ژبو دغبرګژبيزوالي (ټ- ډ- ړ- ڼ) او بې کچه وييپانګيز (لغوي) اغېز. داچې پارسي له فونېټيکي پلوه ځانساتې ده، ستا له راوړو بېلګو څخه دا دوې در څېرم:

د پښتو/ پ / د پاړسۍ پر / و/ اوړي لکه : خپل- خود} "خود" تر "خپل" پخوانی دی او آره يې aoto- ته رسي، لکه په اتومات کې؛ د "خدای"د ويي آره هم ao-tua- ده، زيار {

دپښتو/ ج / د پاړسۍ پر /چ/ اوړي لکه : غوجل- يخچال ، پښتو (-چل) روستاړی هم لري، لکه په مورچل، چاپېرچل... کې}داد دواړو ژبو ګډ مال دی او يوبل ته يې د تګ سپيناوی ګران دی، زيار{

که تاد فونيم پرځای ګرافيم (توری) رامخته کړی وای او په دې تړاو د دواړو تربرو ژبو تر منځ په ګډو وييونو او بيا نومونوکې ليکدودي توپيرونه، لکه: ګمان-ګومان،

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنر- کونړ، هلمند- هیلمند، آزادی- ازادي... ډېره بـه پـه زړه پـورې وه. هرګـوره، زبـاد شـوي ګـډ انډولونـه تـش سره پرتلـه کـول دومـره ژبپوهنیـز ارزښـت نـه لـري، بـس دی چـې خـدای بښـلو "دودیـزو متنپوهانـو" پـرې خپلـې "فضـل فروشـی" کـړې دي!
پـه هـرډول، کـه بیـا هـم پـرې ټینـګار کـوې، نـو زمـا لـه دغـه یادښـت او سـمون او بیلګـې نیمـې سره یوځـای خپـرولای شـې او هغـه داسـې چـې بـې لـه شـنني د دواړو ژبـو نوملړونـه پرتلـه کـړې او ورمند (قضـاوت) د نـوې ژبپوهنـې ځانګوالـو تـه پرېـږدې!

په ټوله مینه ستا زیار

اکسفورډ - ۴/۱/۲۰۱۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنه:

پښتو- پارسي فونيمي او ګرافيمي انډولونه

د يـــوې ځانګړې او يـا بيلابېلو ژبو پـه وييو (کلمـو) او ګـــړونـــو (مورفيمونو) کې د غږونو (فونيمونو) بدلـون يـوه لويـــه سکالو (موضـوع) ده، چې پـه ګړ-غږپوهـې[۱۶] پـورې اړه لـري او پـه آرپوهـه (اېټيمولوجـی) کې هـم تـرې ګټـه اخېسـتل کيږي.
د نـړۍ د ځينـو نـورو ژبـو پـه څېـر د آريايـي او بيـا آريـاني ژبـو پـه وييـو کې هـم د وخـت پـه تېرېـدو سره ډېـر ادلون-بدلـون راغلی دی. د همدغـه بدلـون، پايلـه کې لـه يـوې ژبې نـه نـورې ژبې زېږېـدلي، زړې ژبې ورو، ورو مـړې شوي او ځـای يې لوېـو، خوينـدو او لمسـيو ژبـو نيـولی دی.
پښتو او پـارسي خپلوانـې ژبې دي. د تېـر مهـال پـه اوږدو کې سره نـژدې پاتـې شـوې دي. د دواړو مونډ(ريښـه) د نـورو آريايـي او اروپايـي ژبـو پـه شـان ګـډې موريـنې هنـد-يـورو يـا هندو-اروپايـي[۱۷] ژبې تـه او بيـا مخنـۍ هنـد-يـورو[18] ژبې تـه رسـېږي.
دې ليکنـه کې پـر دې يـو څـه رڼـا اچـوو چې ځينـي پښـتو او پـارسي ويـي لکـه د نـورو آريـاني ژبـو پـه شـان، سره ډېـر نـژدې دي او مـازې د څو غږونـو[۱۹] پـه بدلـون اوس هـم کارېـږي. ښـايي دا پرتلنـه د ځينـو پښـتو وييـو پـه کـره ليکنـګ کې هـم څـه مرسـته وکـړای شي.
دلتـه يې د بېلابېلـو غږونـو تـوپير د ښـوولو لپـاره هغـه ويـي سره پرتلـه کـوو چې د پېريـو پـه پوړيـو کې سره د دغـو دوو ژبـو تـر منـځ ادل بـدل شـوي او يـا د دواړو ګـډه پاتـوړې(ميراث) بلـل کېـږي:

بدلون	پښتو	پارسي
[ا # هـ]	ښار، پار، شات	شهر، پهر، شهد
[و # هـ]	موره (مرۍ)	مهره
[ې # هـ]	مېلمه، څېره	مهمان، چهره

16 Morphophonology

17 Indo-European

۱۸ Proto-Indo European: لـه (هنـدو-اروپايـی) ژبې وړاندنـی ژبـه چې پـه پوهنيـز او مصنوعـي ډول جـوړه شـوېده.

19 Phonemes

(c) ketabton.com: The Digital Library

[پ #ب]	شپه، شپون (له آره /پسه بون/ ۇ او ښايي پارسي شبان کړی وي. زيار)	شب، شبان
[څ #چ]	هيڅ، څادر، څادري، څه، څلور	هيچ، چادر، چادري، چه، چهار
[ځ #ج]	رنځور، ځای، ځان، رنځ، ځنغوزي، ځار، ځنگل، پنځه، پنځوس	رنجور، جای، جان، رنج، جلغوزه، جار،جنگل، پنج، پنجاه
[ړ،ړه#رد]	ژړ(ژيړ، زيړ..)، سوړ (ساړه)، اوړه، چاړه، خوړل، وړل	زرد، سرد، آرد، کارد، خو ر د ن ، بـر د ن [ر د # ړ ، ړ ه]
[ز # د]	زړۀ، زوم	دل، داماد
[ژ #ز]	ژبه (زبه)، ژوند/زوند (-ون)	زبان، زنده (-گي)
[ږ #ش]	غوږ، شپږ، سږی	گوش، شش، شُشُ
[ږ #ژ]	ږلی	ژاله
[س # هـ]	لس	ده
[ښ #ش]	پښېمان، پښتو، ښور (- ول، -ېدل)، ښوروا، پښت	پشيمان، پشتو، شور(-دادن)، شوربا، پشت
[غ #گ]	غوا، غوسکی، غنم، غاړه، غوږ، غوښه	گاو ،گوساله ،گندم ،گردن ،گوش ، گوشت
[ک #س]	کال	سال
[ل #ر]	دېوال، لار، لره	ديوار، راه، را
[ل #د]	لم، پلار، لاس، لور، لرل (لرم، لري)، لېرې، ليدل، لور، لو، لمن، لوگی، لېور، لېونی، سل، لوشل،ليد، لام/ لومه...	دم، پدر، دست، دختر، داشتن (دارم، دارد)، دور، ديدن، داس، درو، دامن، دود، دېور، ديوانه، سد، دوشيدن، ديد، دام...
[و #ا]	خونه، نوم، کوم	خانه، نام، کدام
[و #ب]	گرېوان، ورور، وری، واوره، وهه (پوست باد؟) وز (وزه، بزه)، واز (-ول، -ېدل)، ويشت ،ولېشت (ولېست، لويشت، لويست)، ورښت (وريا)، وېخ(بېخ) وريت (-ول، -ېدل)، وړل...	گريبان، برادر، بار، برف، باد، بز، باز(-کردن،- شدن...) بيست، بليست، بارش، بيخ، بريان (-کردن)، بردن...
[چ #ک]	چاړه، چار	کارد، کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه:

۱. حبيبي، عبدالحی. (۱۳۴۱). پښتو و لويکان غزنه. نشرات انجمن تاريخ، کابل.
۲. حبيبي، عبدالحی. (۲۰۰۵). پښتو څوارلس سوه کاله پخوا. يونايټډ پريس، کوټه.
۳. زيار، مجاور احمد. (۱۳٦٦). پښتو پښويه. کابل پوهنتون، کابل.
٤. زيار، مجاور احمد. (۱۳۸۵). ليکلارښود. د ساپي پښتو څېړنې او پراختيا مرکز، کابل.
۵. يمين، محمدحسين. (۲۰۰۴). دستور معاصر زبان پارسي دری. انتشارات ميوند، کابل.
٦. کاکاخېل، ظفر. (۲۰۰۹). پښتانه د تاريخ په رڼا کې. يونيورسټي بک ايجنسی، پېښور.
7. Online Etymology Dictionary. (n.d.). Retrieved Betwwen 2005 – 2009, from https://www.etymonline.com/.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریېم

پارسي کې پوروېي[۲۰]

د وییو راکړه- ورکړه په ټولو ژبو کې شته. [نړۍ کې] داسې ژبه نشته چې په یو نه یو ډول یې له بلې ژبې یا ګڼدود څخه ویې پورکړي نه وي. پورونه[۲۱] بېلابېل پوهنيز، تاريخي، سیاسي، ټولنیز، کلتوري او ادبي لاملونه لري. په ټولیز ډول، که یوه ژبه کې کوم ویی نه وي نو پوروي یې او یا ورته رغیبري، چې د وخت په تېرېدو یې خپله پانګه ګرځي. په پور شوي ویي کې د ژبې له جوړښت سره سم بدلون هم راځي. له همدې امله، تر هغې چې یو پورویی د پوره وړې ژبې له غبرېز جوړښت سره بشپړ برابری او سمون ونلري، په هیڅ ژبه کې په لومړۍ او آره بڼه نه کاریږي. [خو په خپګان سره باید ووایم چې لا تر اوسه ځیني پوهان کوښښ کوي، چې پورویي په اصلي اوآره بڼه پر پښتو او پښتنو وتپي، چې دا د ژبې په طبیعي وده کې خنډونه ولاړوي او د ژبې ویونکي تر فشار لاندې راولي. د پښتنو په لوی وطن کې اوس هم داسې پوهان شته، چې د ژبپوهنې د غبر پوهنيزو آرونو پر

۲۰ دا ليکنه په اصل کې د يو ايراني ليکوال (احمد محبوب) له هغه کتاب نه راخېستل شوې، چې (ساخت زبان فارسي) نوميږي. نوموړي دا ليکنه د خپل کتاب په وروستنی برخه کې د يو څپرکي په ډول راوړې ده. دغه کتاب په ۱۳۸۱هـ ش کال، په ايران کې د ميترا خپرندويه ټولنې لخوا چاپ شوی دی. پر دې ليکنه د لا روښانتيا او وضاحت لپاره ځينې حوالې ورزياتې شوي، د ځينو زياتونو په صورت کې له دې [ ] ليندکيو کاراخېستل شوی دی.

21 borrowing

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلاف ټینګار کوي چې د عربي پوروييي (خلق، حقوق، معلم، معلومات، عنوان، قلم، ساعت، طبیعت، فاسق، ثواب....) د پارسي (استاد، فارسي...)د تورکي (قطغ، قاچق، قورمه، اتاق، چاق، قاچاق...) دې په آره بڼه او په زور و زېر سره وویل شي.
په انګرېزي ژبه کې د زیاتره پورویيو وینګ له آروینګ سره دومره توپير لري، چې کله يې څوك وايي، نو ښايي چې د آرې ژبې ويونکي هم پرې پوه نشي، چې دا ویی د دوی له ژبې اخېستل شوی او که د پوره وړې ژبې خپل دی!]
ویي پورول په دوه ډوله دي[؟]:
لومړی- کورنی یا داخلي پورونه.
دویم- باندنی یا خارجي پورونه.

لومړی - کورنی پورونه:
که یوه کره (معیاري) ژبه له یو ګړدود یا د یوې ژبې له ټولنیزې څانګې نه ویی پور کړي، کورنی پورونه ورته وايي. په داسې وخت کې پور ویی په عامیانه ډول[کارېدنګ] ته راوځي او وروسته د ژبې لخوا منل کیږي. د ساري په ډول «ګپ» یا «ګب» چې له ګیلکي یا (اویستايي) ګړدود نه نننی پارسي ته ورغلی، اوس د ګړېدا او غږېدا په مانا کارېږي.
دا هم کېدون لري، چې یو ویی له څانګړنوم (خاص اسم) نه واخېستل شي او پر یو بل څیز کېښوول شي. د بېلګې په ډول «سانډویچ» په انګرېزي کې د لارډ ساندویچ[22] له نوم نه اخېستل شوی دی. دی لومړنی سړی و، چې د سفر پرمهال به يې غوښه په ډوډۍ کې ایښووله او خوړله. [دا خبره چې د سفر پر مهال يې داسې خوراک کاوه، په ځینو ځایو کې بل ډول راغلې ده. په ایټایمو اونلاین او ځینو نورو لغوي سرچینو کې راغلي چې نوموړی، به پر پرو(قطعه بازۍ او جوارۍ) اخته و اوخپلو چوپړګرو(خدمتګارو) ته به يې ویل چې غوښه ورته په ډوډۍ کې تاو کړي، چې لاسونه يې غوړ نشي. دا ویی په انګرېزي ژبه کې په لومړي ځل د اتلسمې زیږدې پېړۍ په وروستیو درې لسیزو کې کارول شوی دی.]
همدغسې په جرمني ژبه کې د «همبرګر» او په ګیلکي ژبه کې د «میرزا قاسمي» [چې د تورو بانجڼو یو ډول خواړه] ویي هم رامنځته شویدي. [له ۱۸۸٤ زیږدي کال راهیسې «همبرګر» دود شوی دی. د دې ویي ریښه د جرمني ښار هامبورګ[23] کې ده. د انګرېزي ژبې ځیني پوهان وايي چې د دې خبرې د پخلي لپاره څه لاسوند

22 Lord Sandwich
23 Hamburg

(c) ketabton.com: The Digital Library

نلري او يوازې دا خبره كيداى شي، چې د جرمني هامبورگ له ډكې (بندرگاه) نه به جرمني كډوال امريكا ته تلل او دغلته به يې دمه كوله نو ښايي د دمې پر مهال به يې دغلته بيړني (ايمرجنسي) خواړه خوړل چې وروسته د «همبرگر» په نامه مشهور شوي وي.]

دويم - باندنۍ پورونه:

كه له يوې پردۍ يا مړې ژبې نه يو ويى واخېستل شي او وكاريږي، نو باندنۍ پورونه ورته وايي. د ساري په ډول د انگرېزۍ «ټېلفون» چې له زړې يونانۍ څخه پور شوى دى يا «ستاك» [«ستاک» د ونې څانگه، د ونې نوى رسېدلى ښاخ، stem مانـاوې لـري] چې ايراني ژبپوهان يې كړستې (د فعل اصل) ته وايي.
همدغسې «پدافند»، «تك»، «پاتك»، «ارتش» [«پدافند» د دفاع، غلچكي عملياتو مانا وركوي. (دهخدا-پرليكه سيند) «تک» د لړ، گوله، لقمه....، ماناوې وركوي ښايي چې د پښتو له «ټوک» سره هم آرى وي. «تكه» ويى د «ټوک» په مانا اوس هم پښتو كې شته دى. «پاتک» د بريد ضد په مانا دى. (دهخدا- پرليكه سيند) «ارتش» اردو، پوځ، د پهلوى له ارتيشتر نه اخېستل شوى دى[٢٤]. دا ټول ويي] د ايران له مړو ژبو څخه پور شويدي. همداشان د پارسۍ [او پښتو] لخوا له عربۍ نه ويي پورول، په باندنۍ پورونه كې يادولاى شو.

د پورونې په لړ كې يو بل ډول هم د يادونې دى [چې پښتو كې به ورته «پور ژباړه» ويل مناسب وي او په پارسۍ كې يې «ترجمه قرضى» او «گرته بردارى» بولي. پور ژباړه يو ډول ژبنۍ پورونه ده، چې پكې د يوې ژبې يو غونډ[٢٥] يا ژبنى تركيب ټول ويي سپړل كيږي او هر ويى يې د پورونكې ژبې په يو بل معادل ويي ژباړيږي او په دې ډول ټول غونډ ژباړل كيږي. د ساري په ډول چې كله ډيموكراسي سيمې ته راغله، نو دا ويى يې كټ مټ وژباړه او په پښتو كې ورته ولسواكي وويل شوه. ډيموكراسي democracy له دوه گړونو (برخو) جوړه ده، چې يوه برخه يې demo د ولس مانا وركوي او بله برخه cracy د حكومت او واك مانا وركوي، په دې حساب د ډيموكراسۍ كټ مټ مانا ولسواكي كيږي. دې ډول ژباړې ته (ريښه په ريښه root-for-root يا ويى په ويي (كلمه په كلمه) word-for-word ژباړه هم ويل شوېده.] په دې كې ديوه ويي توكي (اجزاوې) يا ديوې ژبې تركيب كټ مټ ژباړيږي، لكه د اوسپنې لار له (راه اهن rail way) نه

24 (www.farsilookup.com)
25 phrase

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د مغزپرېمينځل لـه (مغزشـوي brain washing) نـه پـور ژبـاړې دي.[د يادونـې وړ ده چې د پښـتو ژبې ډېـرو مشـهورو ليکوالـو وخـت پـه وخـت پـور ژبـاړه رټلې او د پښـتو ژبې لپـاره يـې پـه زيـان بللې ده خـو زه وايـم چـې دغسـې رټـل يـې لازم نـدي او پـه دې دومـره پراخـه نـړۍ کـې پښـتو ژبـه دومـره تنگـول او کلـوز سـاتل د پښـتنو نـړۍ ليـد محـدود سـاتي او ژبـه سـختوي. بيـا هـم يـو ژور بحـث تـه اړتيـا لـري، هيلـه ده چـې اړونـد پـراخ ليـدي څانگـوال بـه يـې پـرې وکـړي.]

پـارسي ژبـه پـه دې برخـه کـې دځېرنـې وړ ده.[پـه رښـتيا هـم پارسـۍ تـه د ورځـې زيات کتابونـه ژباړيـږي نـو لـه همـدې املـه هـره ورځ يـې چـوکاټ تـه نـوې مانـاوې، فکرونـه او ويـي ور ننوځـي. پـه پښـتو کـې د پورژبـاړې ځينـې نمونـې پـه لانـدې ډول پـه گوتـه کـولای شـو:

ازاد شعر (انگرېزي:Free verse ، پرانسي : vers libre)

سريـزه يـا مخنـۍ خبرې (پـارسي: پيشـگفتار، انگرېـزي :foreword ، جرمنـي: Vorwort ، لاتين: præfatio)

نړيواله جگړه (پارسي: جنگ جهاني، انگريزي: world war، جرمني: Weltkrieg)

پيو لار= کهکشان (انگريزي: milky way، لاتين: via lacteal، يوناني: galaxias)

نـورې نمونـې: لومړنـۍ زده کـړه (پريليـمنري ايجوکېشـن يـا تعليـمات اساسـي)، منځنـۍ زده کـړه (تعلـيمات متوسـط، ميـډل ايجوکېشـن)...] لـه بلـې خـوا، پـه پارسـۍ کـې لـه هنـد- يـورو (هنـدو- اروپايـي) ژبـو سره د هـم آريتـوب لـه املـه ورتـه او مشـابه ويـي لکـه (بـرادر، مـادر، دختر...) هـم شـته خـو دا پورويـي، نـدي [بلکـې يـوآري ويـي گڼـل کيـږي.]

پـه هـره توگـه، لکـه څنگـه چـې ايـران [پـارس] د ډېـرو توکمونـو تگلـورۍ پاتـې شـوی، نـو لـه همـدې املـه يـې ډېـر ويـي پورکړيدي.کابـو لـه اسلام نـه وړانـدې پارسـۍ لـه يونانـۍ، هنـدۍ يـا آرامـۍ ژبـو نـه ويـي پورکـړي ول؛ خـو د اسلام لـه ظهـور وروسـته پارسـۍ تـه د عربـۍ ويـي ورغلـل. پـه دې وييـو کـې پـه تېـره هغـه ويـي زيـات ول، چـې پـارسي انډولونـه يـې نـه درلـودل.

لـه څلورمـې او پنځمـې هجـري پېـړۍ نـه تـر اوومـې هجـري پېـړۍ پـورې پارسـۍ تـه د عربـۍ د پوروييـو لـړۍ پراخـه شـوه او پـر دينـي وييـو سربېـره سياسي او پوهنيـز ويـي هـم ورننوتـل. دا کار پـه تېـره، هغـه وخـت ډېـر پـراخ شـو، چـې [پـارسي] ليکوالـو بـه پـر عربـۍ پالنـه ويـاړ کاوه. [کـټ مـټ داسې لکـه پښـتانه ملايـان چـې اوس هـم پـر عربـۍ پالنـه ويـاړ او ټينگار کـوي.]

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اوومې تر دولسمې پېړۍ پورې ورو- ورو پر پارسۍ د عربۍ اغېز لږ شو او له دولسمې پېړۍ راهیسې دا، اغېز ورځ په ورځ نور هم لږېږي.
د [پارسۍ] لخوا له ترکي او مغولي وییو د پورونې لړۍ هم له اوومې پېړۍ پیلېږي.
په اوومه پېړۍ کې د منځنۍ اسیا د ترکانو اغېز او وروسته د مغولانو د برید له امله پارسۍ ته ډېر مغولي او ترکي ویي ورغلل. هغه ویي چې [پارسۍ] له ترکۍ پور کړي، ډېری یې سیاسي او اداري دي، چې دې لړۍ تر لسمې پېړۍ پورې دوام کړی دی.
له دولسمې پېړۍ رادېخوا په پارسۍ کې د اروپایي ژبو (پرانسۍ، انگرېزۍ، جرمنۍ او روسۍ) ویي ډېر شول، چې له دغو ژبو یې پورونه د پوهنیزو او سوداگریزو اړیکو له امله شوېده.
خو [پر پارسۍ دا لغوي] اغېز په چټکۍ سره په کمېدو دی او ورو -ورو یې ځای پورژباړه نیسي.
په هر ډول، پارسۍ هم د نړۍ د نورو ژوندیو ژبو په څېر، له بیلابېلو ژبو ویي پور کړي او ورو-ورو یې هغه ویي ځنډې ته کړي چې اړتیا یې ورته نده لرلې.
د پارسي پور وییو ساري په لاندې ډول دي:

له عربۍ پور کړي ویي:

زکات، شهید، مسلم، مومن، کافر، جهاد، منافق، فاسد، فاسق...خبیث، آیت، قران، اقامه، متعه، طلاق، ازدواج، قبله، مناره، اذان، شیطان[26] (که څه هم له آره عربي نه دی)، غسل، نکیر و منکر، حشر و نشر، واجب، مستحب، حلال، حرام، مبارك، برکت، تبریك، عده، صواب، ثواب، خطا، جزا، غلط، وسوسه، کعبه، نصیحت، طبیعت، ساعت، نیت، تکبیر، خیر، شر، عذاب، شهادت، رکوع، سجود، سلام، صدقه، هدیه، دعا، عرش، فرش، قلم، ابد، ازل، تسبیح، قربان، جمعه، مرحوم، مملکت، رعیت، سلطان، حرم، علم، خطبه، معروف، امر و نهی، دفاع، ظلم، عدالت، قصیده، رضا او...

له یونانۍ او رومۍ [لاتین] پور کړي ویي:

... سکندر (الیکسنډر)، منجنیق (مکانیك)، دینار، قانون، کانون، تریاك، قفس،

٢٦ شیطان ویی له حبشۍ ژبې نه عبرانۍ (د یهودیانو ژبې) ته تللی چې د سرکش او باغي مانا ورکوي "علي عباس جلالپوري،کاینات اورانسان، ١٤ مخ). ځیني څېړندویان وایي چې دا ویی د زردشتي دین داهریمن (د شر خدایگوټي) پور ژباړه ده او یهودیانو د شیطان تصور له اورپرستانو (زردشتیانو) اخیستی، چې وروسته عیسایت او اسلام ته هم لېږدېدلی دی. دا پوهان دا هم وایي چې یهودیانو په لومړیو کې د شیطان پر تصور باور نه درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درهم، پياله، لگن، ديهيم، اسطرلاب، فنجان، کليد[؟]، لنگر، نرگس، پسته، کبريت، الماس، زمرد، مرواريد، سيم (نقره) او ...

له حبشۍ نه:

مشکات، هرج، منبر، برهان، مصحف، نفاق او ...(دا ويي دعربۍ له لارې پارسۍ ته ننوتي دي.)

له آرامۍ نه:

حج، کاهن، عاشورا، شيدا، قرمز، ناسوت، مسجد(له مزگت نه)، کليسا او ...

له ترکۍ نه:

قربان (کماندان)، خاتون، خان، خانم، خاقان، بيگ، بيگم، اتابك، سنجاق، جرگه، اتاق او ...

له مغولۍ نه:

ايل، ييلاق، سوقات[۲۷]، غدغن، شلاق، نوکر، تغار، پلو، چلو، قورمه، قيمه، قشون، يورش، چاق، چماق، غرغاول، قراول، چکمه، تسمه، چاقچور، قنداق، قلدر، قلچماق، قاچاق، يقه، بقچه، باجي، داداش، چك او ...

له هندۍ نه:

صبح، بها، سفينه، ضيا، کافور، قداره (=کتاره)، انبه، نارگيل، ببر، نيلوفر، جنگ، جنگل، هلاهل، فلفل او ...

[له پښتو نه: [۲۸]

ځيني ويي شته چې له پښتو نه پارسۍ ته ورغلي، په تېره افغاني پارسۍ (دري) ته، لکه:

شبان (شپون)، پوهنتون، پوهنزی، شاغلی، گادی، گدی، بوته، کلکين، کوتوال[۲۹]،

۲۷ دا ويی په پښتوکې د سوغات په بڼه کارېږي، چې له آره ترکي دی.

۲۸ دا برخه په آره ليکنه کې نشته ده. د دې برخې ځيني ويي په هندي ژبې پورې تړل کېږي حال دا چې د هندي او پښتو يوآري او گډه پانگه بلل به يې بهتره وي.

۲۹ کوټ: کلا او ډېري (خرې) ته وايي. ”کوت“ په پهلوۍ ژبه کې هم موجود و چې د(کلا) مانا يې ورکوله. ”کوتوال“ ويی د غزنوي پېر تاريخليکوال (خواجه ابوالفضل محمد بن حسين بيهقي) په (تاريخ بيهقي) چې د افغانستان د دولتی مطبعې لخوا په ۱۳۶۴ ل ل کې خپور شوی هم راغلی دی. د دغه کتاب لمنليکوال او مصحح (دکترعلی اکبرفياض) دغه ويی له آره هندي بللی دی. اوس هم په پښتوکې (کوټه) د خونې room چې د کلا اساس گڼل کېږي، ته وايي او کوټوال په پخوانيو پښتو متونو کې د (سپاهي، پوليس، ساتوونکي...) په مانا کارېدلی دی. البته له دې هم سترگې

(c) ketabton.com: The Digital Library

گډود، سارنوالي، ستره محکمه، انډيوال او نور چې بشپړه څېړنه غواړي.]

له روسۍ او اتريشۍ نه:

سماور، قوري، استکان، نعلبکی، درشکه، کالسکه، صندلي، ميز، گاري، سالن، جليتقه، اسکناس، چورتکه او...

له پرانسۍ نه:

آدرس، آژانس، اتومبيل، بانك، بليت، پارتي، پارك، پارلمان، پانسيون، پليس، پيانو، تاتر، ترور، تريبون، تلفن، تلگراف، تلگرام، دموکراسي، ديپلم، ديپلمات، ديکته، راديکال، ساردين، سانسور، سانس، سنديکا، سوپ، سيفون، فئودال، کابينه، کتلت، کلاس، کمد، کميته، بودجه، کنفرانس، گاز، لامپ، ماشين، مبل، مود(مد)، مرسي، موزيك، نمره او ... [دې وييو کې د ځينو ريښې په يونانۍ او لاتين پورې رسېږي.]

له انگريزۍ نه:

استوپ، اوت، تايم، بتري (بطري)، ترامواي، جنتلمن، ساندويچ، کتري [30]، کوکتل، گيلاس (ليوان) او...

داسې نورې بيلگې هم شته دي... ديادونې وړ ده، چې په ځينو راوړو بېلگو کې د اړنگ او شك ځای هم شته دی.

په هر صورت په پارسۍکې د پور وييو ښکارنده (پديده) په چټکۍ سره مخ په لږېدو ده. په دې ژبه کې داسې خوځښت رامنځته شوی، چې په خپله ورو-ورو ځانگړې پور ويي له کاره وځي.

پای کې هغه لاملونه چې پارسي يې له امله ويي پور کړي، په لاندې ډول په گوته کيدای شي:

[پر پارس] د نورو قومونو لکه د سکندر په وخت کې د يونانيانو بيا د عربانو او مغولانو سياسي او پوځي اغېز (نفوذ)؛

[پر پارس] د نورو قومونو لکه انگرېزانو، فرانسويانو او څه نا څه د عربانو... پرمختيايي، پوهنيز او کلتوري اغېز؛

[له پارس سره د نړۍ] سوداگريز او کلتوري اړيکي؛

له پخوا نه تر اوسه [د پارسي ژبو] ليکوالو، اديبانو، ويندويانو ځان بايلنه او تقليد؛

نشي پېټېدای چې (کوټوال، کوټوالي،کوټها، کوټهي، کوټ...) په هندۍ کې راغلي دي. د "کوټوال/ کوټوالي" جوړښت د پښتو ژبې له ويي رغاونيز جوړښت word forming structure سره ډېر زيات اړخ لگوي.

۳۰ کتري : چای جوش، بدنۍ، kettle

(c) ketabton.com: The Digital Library

نویو وییو ته اړتیا خو پر خپله ژبه لاسبری (تسلط) نه درلودل؛
له نورو قومونو سره [د پارسي ژبو] ګاونډیتوب.
یو ځل بیا د یادونې ده، چې پورونه د نړۍ په ټولو ژبوکې شته او د اصولو پر بنسټ ژبې یو له بل نه ویې پوروي او پور یې ورکوي، نو پارسۍ هم عربۍ، پرانسۍ، انګرېزۍ، لاتین ، یونانۍ، هندۍ، چینایۍ، [پښتو] او ... نورو ژبو ته پور ورکړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه:

۱. ابو محبوب، احمد.(۱۳۸۱). ساخت زبان فارسي. انتشارات ميترا، تهران.

2. Farsilookup Team. (n.d.). Farsilookup Online Persian Dictionary. farsilookup.com. Retrieved February 1, 2011, from www.farsilookup.com

3. Loghatnameh Team. (n.d.). Loghatnameh Online Persian Dictionary. www.loghatnameh.de. Retrieved February 1, 2011, from http://www.loghatnameh.de/

4. OED Team. (n.d.). Online English Etymology Dictionary. www.etymonline.com. Retrieved February 1, 2009 through 2011, from https://www.etymonline.com/

5. Wikipedia Team. (n.d.). The Free Online Encyclopedia. Wikipedia.com. Retrieved February 1, 2009, from www.enwikipedia.org

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم

خارګ ډبرلیک

د ایران یو خبري اژانس «خبرګزاري میراث فرهنګي» پارسي ځانګې د ۲۰۰۷ زېږدي کال د نومبر په دویمه اوونۍ کې د یو ډبرلیك د موندنې خبر ورکړ. دغه ډبرلیك د پارس خلیج، خارګ یا خارک ټاپو کې د سړك جوړونې پر مهال موندل شوی و. ډبر لیک په میخي لیک و؛ ویل کیږي چې په زړه پارسي او په ۴۰۰ ق.م کې کښل شوی دی.

خارګ ټاپو د پارس خلیج تر ټولو لرغونی ځای دی، چې د بوشهر شمال لویدیز ته په کابو ۵۷ کیلومیترۍ او د ریګ بندر په دېرش کیلو میترۍ کې پروت دی. دغه ټاپو له شمال نه تر جنوبه پورې کابو اته کیلو میتره اوږد پروت دی او په شمالي برخه کې یې تر ټولو پلنه (سوروره) برخه شاوخوا څلور کیلو میترو ته رسي.

خارګ ډبرلیك د څوو ژبڅېړندویانو لخوا په بېلابېل ډول لوستل شوی، چې دلته یې د دوو تنو مهم ټکي (جزئیات) وړاندې کوم.

لومړی - د رضا مرادي لخوا د ډبرلیک لوستل:

د ایران د زړو ژبو یو څېړندوی رضا مرادي غیاث ابادي په لومړیو کې ویلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ول،چې خارګ ډبرلیک شپږ لیکې او شپږ کلمې لري. نوموړي ډبرلیک په لاندې ډول لوستی:
اوله کلمه، دوه غږه/توري لري: /آ،ا/او /هَـ/ چې /آهَـه، اَهَـه/ ترې جوړیږي. مانا يې (و) یا (وو، ول)کیږي.
دویمه کلمه یې پنځه غږه/توري لري: /سَ/، /آ،ا/، /کُ/، /شَ/ او /آ،ا/: چې / ساکوشا، ساکُشـا/ کیږي. ده ویلي ول چې دا کلمه یو ځانګړنوم دی او په زړو پارسي لیکنو کې بل چېرته نده لیدل شوی. خو دا وړ کلمې به د سکیتانو یا ساکو[31] لخوا کارول کېدې. نوموړی وایي، چې د (- شا) روستاړی د زړې پارسۍ له (شاه) یانې پاچا یا پادشاه سره تړاو نلري، ځکه د زړې پارسۍ (شاه) به پخوا د (خْشایَثییَه) په بڼه لیکل کېده.
د دریېمې کلمې یوازې، دوه غږه: /هَـ/ او /اي/؛ /هیـ . . . /لوستل کېدای شي. په زړو پارسي متونو کې د /هي-/ مختاړی یوازې له هندیانو سره داړیکو لپاره لیدل شوی، لکه: (هیدوش) یانې (هند).(؟)
څلورمه کلمه هم دوه توري یا غږه: /کَ/ او /آ،ا/ لوستل شوي دي. د دې دواړو منځنې واټن کې موجود توري هم له منځه تللي او یوبل پسې ندي نښتي. همداشان د /کَ/ په خوا کې یو تاج ډوله شکل هم شته دی.
پنځمه کلمه څلور توري یا غږه لري: /بَ/، /هَـ/، /نَ/ او /مَ/، چې ټول یې: /بَهَنَمَ/ کیږي. دا کلمه هم په لومړي ځل لیدل کیږي او مانا یې هم نده مالومه.
د شپږمې کلمې هم دوه غږه: /خَ/ او /آ،ا/: /خا/ لوستل شوي او پای یې هم مبهم دی.
د ډبر لیک اړوند د رضا مرادي نورې یادونې:
په لومړیو کې ښاغلي رضا مرادي ویلي ول، چې ښایي خارګ ډبرلیک زړې پارسۍ ته پنځه کلمې ور زیاتې کړي، ځکه هغه ګومان کاو، چې پر دغه ډبرلیک پنځه داسې کلمې توږل شوي، چې د زړې پارسۍ په نورو ډبرلیکونو کې ندي ترسترګو شوي.
هغه ویلي ول، چې دغه ډبرلیک په شپږو بېلابېلو افقي کرښو کې چې ټولې شپږ کلمې کیږي توږل شوی او تاریخ یې د هخامنشیانو تر دورې پورې رسي.
هغه ویل ول، چې د خارک ډبرلیک لومړۍ، دویمه، پنځمه او شپږمه کلمه لوستل کېدای شي خو دریېمه او څلورمه کلمه یې د سولېدنې اوخرابېدو له امله نشي

31 Scythians

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوستل کېدای او د زړې پارسۍ د نورو ډبرليکونو په توپير، هره کلمه په ځانګړې ليکه کې په بې پامۍ او چټکۍ سره تورل شوېده.
هغه ويلي ول،چې دا کتيبه درې تاج ډوله شکلونه هم لري، چې د ډبرليك په منځ او د دريمې او څلورمې ليکې په پيل کې په ملاست ډول کښل شوي او دغه شکلونه د ساساني پاچاهانو تاجونو ته ورته دي. خو پر دې سربېره ښاغلي مرادي ټينګار کړی، چې د نوموړي ډبرليك اصليت دې هم وڅېړل شي، ځکه ځيني غير عادي ټکي هم شته چې پر ډبرليك انسان شکمنوي. همدغسې نوموړي يادونه کړې وه، چې لوستنه يې وروستۍ نده او نورو څېړندويانو ته دې هم وړاندې شي.
هېره دې نه وي،چې ښاغلي مرادي دغه جزيات د هغو انځورونو له مخې ورکړي، چې د سيمې د خلکو لخوا، وراستول شوي ول.
دويم، د بشاش لخوا د ډبرليك لوستل:
خارګ ډبرليك د ايران د (لرغونتوکو د څېړنې مرکز (ARCI) يوه څېړندوی رسول بشاش لخوا په دويم ځل ولوستل شو. بشاش د مرادي په توپير ويلي ول، چې د خارګ ډبرليك په پنځه ليکو کې ليکل شوی. نوموړي هره ليکه په دې ډول لوستې ده:
لومړۍ ليکه کې يوه کلمه ده. بشاش دغه کلمه (هَه ha) لوستې او (و، شو) يا (ول، شول) يې مانا کړېده. هغه د دې کلمې ريښه (ah) ګڼلې چې د(ول، شول...) په مانا ده او تېرمهال يې (هَه ha) يانې (و، وو يا شو) کيږي.
دويمه ليکه کې دوه کلمې دي. يوه يې (ساآنه= sa a na) ده، چې د زړې پارسۍ په پخوانيو متونو کې نشته. دا کلمه د للمې ځمکې[32] په مانا ده. د دې کلمې دويمه برخه (اي)(؟) ده، چې مانايې (ښه، خوشحاله، هوسا)کيږي.
دريمه ليکه يې (وزه هه مه= va zah ha ma) لوستې ده. (وزه va zah) له (وَز=vaz) فعل نه اخېستل شوې بولي چې (وړل، وړاندې کول، وېستل)[؟]ماناوې لري.
او دويمه کلمه (mai)، (زما) او (مې) مانا لري او ټوله جمله (زما وړاندې کول، زما راوېستل (اوبه)=my offer, my flow) مانا کوي.
څلورمه ليکه (بهاناما= bahanama) لولي. لومړۍ برخه (بهانا) د شخص نوم بولي او دويمه برخه (ما=ma) يې د (مې) او، (زما) په مانا اخلي.
ښاغلی بشاش وايي، چې په وروستنۍ يانې پنځمه ليکه کې يوه کلمه د (خا=xa) په مانا ده، چې څا، کوهي (wells،quells) ته وايي.

32 Not irrigated land

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه پـای کـې ټـول ډبرلیـك داسـې مانـا کـوي (للمـه څمکـه مـې (د) بهانـا کوهـي لـه (اوبـو) راوېسـتلو (سره) خوشـحاله (ښـه، ابـاده) شـوه......)

The not irrigated land was (became) happy (with) my bringing out (water)... Bahna ma wells)

د ډبرلیك اړوند د بشاش نورې یادونې:

غالبـاً بهانـا[33] د کـوم سیمه یـز پاچـا یاحاکـم نـوم دی، چـې د دغـې سیمې د ابـادۍ اوکرنیزې ودې لپاره به یې امرکړی وي.

دغـه لیـك پریـوه کـږه و کینـه (ناهمـواره) تیگـه، چـې ۸۵ x ۱۱٦ سـانتي میتره پراخـه ده او لـه خپـل اصلي ځـای نـه رابېلـه شـوې؛ کښـل شـویدی.

د ډبرلیـك تاریـخ د هخامنشـیانو وروسـتنۍ دورې تـه رسـیږي او د هخامنشـیانو د منظمـو ډبرلیکونـو پـه تـوپیر پـه غیرعـادي بڼـه پـه پنځـه لیکـو کـې، پـر مرجـاني تیگـه تـوږل شـویدی. لومړنـۍ درې لیکـې یـې لـه وروسـتیو دوه لیکـو څخـه اتـه سـانتي میتره لېـرې دي او د لومړنیـو لیکـو پـه تـوپیر نامنظمـې لیـکل شـویدي.

د ډبرلیـك ځینـي تـوري پـه ډېره ښـه توگـه تـوږل شـوي. د متن پـه منـځ کـې دوه شـکلونه هـم تـر سترگـو کیـږي، چـې یـو یـې د دریېمـې لیکـې پـه پیـل کـې د درې گوټیـز تـاج پـه ډول دی او بـل یـې یـوه کرښـه ده، چـې د دریېمـې او څلورمـې لیکـې ترمنـځ کـږه وکینـه ده، کښـل شـوېده. ډبرلیـك پـه ځـو بېلابېلـو سبکونو تـوږل شـویدی.

همداشـان د ډبرلیـك پـه اړه نـورو لرغونپوهانـو او ژبڅېړندویانـو هـم یادونـې کـړې، پـه دې لړکـې دایـران د بوشـهر یوتـن لرغونپـوه علي اکبر سرفـراز وایـي، چـې نومـوړی ډبرلیـك پـر دغـه ټاپـو بانـدې لومـړی مرجـاني ډبرلیـك دی. نومـوړي ویلي،کېـدای شي د خـارك ټاپـو پنځـه لـس زره کالـه وړانـدې لـه اوبـو نـه راوتلی وي.

زړه پـارسي هغـه ژبـه ده چـې دونیـم زره کالـه د مخـه د ایـران پـه پـارس کـې ویـل کیـده او د هخامنشي پاچاهانـو دربـاري ژبـه وه، خـو د دې ژبـې کـوم کتـاب اوس نـدی پاتـه، یـوازې د ایـران او مصر پـر ځینـو غـرو بانـدې د دې ژبـې یـو څـو ډبرلیکونـه پـه میخـي لیـک پاتـه دي چـې ټـول ٤٠٠ لفظونـه کیـږي. (صلاحـي، د کوشاني دورې د ژبوڅېړنـه، ٥٤ مـخ) د هخامنشیانو د پېر ډېر مهـم ډبـر لیـک (بېسـتون) دی، چـې د علامـه عبدالحی حبیبـي د څېړنـې لـه مخـې ځینـي کلمـې یـې لـه پښـتو کلمـو سره یـوآرې دي.

پـه خـارگ ډبـر لیـک کـې هـم د بېسـتون ډبرلیـک پـه شـان ډېـرې داسـې کلمـې تـر سترگـو کیـږي چـې پښـتو تـه ډېـرې نـژدې دي. زمـا د دې لیـک هـدف یـوازې دا دی

33 Bahana

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پښتو تاریخي ژېپوهنې، تاریخپوهانو او ژبڅېړندویانو پام خارګ ډېرلیک ته واړوم، چې مالومه کړي د خارګ ډبر لیک او ټاپو اړیکه له پښتو ژبې، د پښتنو نیکونو له واکمنۍ سره شته او کنه. ځکه زموږ ګاونډیو قومونو د مړیو مال په ډول د پښتنو تاریخ، ویاړونه، ژبه، کلتور هر څه په ځان پورې تړلي او هغه څه چې یې بد راغلي هغه یې په پښتو او پښتنو پورې تپلي دي او هان اوس هم دا لړۍ روانه ده.

زه د خارګ ډبرلیک د ژبې او خارګ ټاپو کې د پښتنو نیکونو د واکمنۍ په اړه اخري خبره نشم کوای خو ځیني ټکي به هرومرو یاد کړم. هغه دا چې د خارګ ډبرلیک دواړو پوهانو له لوستنې څخه دا واضح ښکاري چې پښتو ته نژدې کلمې پکې شته دي، لکه: (هَـه/ د (و، وو، ول، شول، سول) په مانا چې په اویستایي ژبه کې هم اهۀ ah د ول، کېدل اوشول په مانا موجوده ده. بله کلمه (mai)، (زما، مې) په مانا په پښتو کې دا اوس هم په همدغسې مانـاو ژوندۍ ده. همدا راز (هَـ) د (هه، خه، ښه، شه) په ماناو له امکان نه لیرې نه ښکاري. همدغسې (کا، خا) د (څا او کوهـي) له ماناو سره ترښت درلودای شي.

بله کلمه (ساکوشا) چې د پښتو ژبې له ساک سره تړلی ښکاري. سکیتیان یا ساکان، چې په وروستیو څېړنو کې پښتانه تر ډیره بریده د همدغو خلکو له اصله ګڼل کیږي. د پښتنو په ټبرونوکې د (ساک) په نامه یو ټبر شته، چې د افغانستان د ځینو مهمو تاریخوالو لخوا (سهاک، ضحاک، اژدهاک،...) هم یاد شوي دي. همداشان په پښتو کې د(سکه) په نامه یو ویی هم شته دی.(زیار، پښتو او پښتانه د ژبپوهنې په رڼا کې) سکه، هغه خپلوان (ورور، خور....) ته ویل کیږي چې یو چاته ډېر نژدې وي یا له یو پلار – موره زیږېدلي وي.

د دې ډبر لیک د ژبې په اړه لا هم د ایراني پوهانو تر منځ ټولمنلی نظر موجود شوی نۍ نو هیله ده چې د خارګ ډبرلیک او خارګ ټاپو تاریخ په اړه پښتانه ځانګوال هم هر اړخیزه څېړنه وکړي او ځان پوه کړي، چې ایا دا ډبر لیک خو به د پښتنو په نیکونو پورې اړه نلري؟ (پای)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خارگ دبرلیک (۱)
Kharg Inscription (1)

خارگ دبرلیک (۲)
Kharg Inscription (2)

خارگ دبرلیک (۳)
Kharg Inscription (3)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خارگ دبرلیک (۴)

Kharg Inscription (4)

خارگ دبرلیک (۵)

Kharg Inscription (5)

بیالیکل او غرلیک

(رضا مرادی غیاث ابادی)

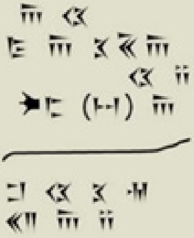

a h(a)

s(a) å (n)k(o) sh(a) å

h(a) e(i/in)

... k(a) z(a)? å

b(a) h(a/i) n(a) m(a)

x(a) å e(i)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه:

۱. صلاحي، محمد نبي. (۱۳۸۵). د کوشاني دورې د ژبو څېړنه. افغان مسلکي مطبعه، کابل.
۲. علیپور، عباس. (۲۰۰۷). کشف کتیبه هخامنشي در خارک، سند دیگری بر نام خلیج فارس. www.navasepantamminoo.blogfa.com. اخذ بتاریخ (۲۷ نومبر ۲۰۰۷) از http://navasepantamminoo.blogfa.com/post/98
3. AVESTA -Zoroastrian Archives. (n.d.). Avestan Dictionary. www.avesta.org. Retrieved March 2, 2007, from https://www.avesta.org/avdict/avdict.htm#dctm
4. http://www.chn.ir/news/?section=2&id=43479. Retrieved, 2007.
5. http://www.chn.ir/news/?Section=2&id=43508. Retrieved, 2007.
6. http://62.193.18.228/index_view.asp?code=158078. Retrieved, 2007.
7. http://www.chn.ir/news/?Section=2&id=44031. Retrieved, 2007.
8. http://www.chn.ir/news/?Section=2&id=43883. Retrieved, 2007.
9. http://www.chn.ir/news/?Section=2&id=43577. Retrieved, 2007.
10. http://www.iran-newspaper.com/1384/840805/html/report.htm. Retrieved, 2007.
11. http://www.chnpress.com/news/?section=2&id=7401. Retrieved, 2007.
12. http://www.iranmania.com/News/ArticleView/Default.asp?NewsCode=55943&NewsKind=CurrentAffairs. Retrieved, 2007.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم

ولې یوویشت؟

که مو پام شوی وي، کله چې موږ په پښتوکې له لسو نه پورته شمېر کوو او دوه رقمي عدد وایو نو لومړی یویز عدد یادوو او ورپسې لسیز.[۳۴] دا کار تر نهه نوي پورې کوو، خو کله چې شمېر له نهه نوي پورته کېږي او درې رقمي عدد وایو نو بیا دا لار پرېږدو او اول لوی عدد یادوو او ورپسې کوچنی، لکه یوسل و یو، یوزر و یو ...پر همدې لار چې کله له لسو نه تر شلو پورې حساب وایو، نو له «لس» نه وړاندې یو، دوه...ږدو او شمېر ته تر نولس پورې دوام ورکوو او ورپسې «شل» وایو. خو چې له شلو نه تر دېرشو پورې حساب کوو، نو د شل پر ځای له "ویشت" نه وړاندې یو، دوه....عدد ږدو او ترنهه ویشت پورې یې «یوویشت، دوه ویشت،...» وایو.

خو له دېرش، څلوېښت، پنځوس، شپېته، اویا، اتیا، نوي وروسته هماغه د یو دېرش...، یو څلوېښت...، یو پنځوس...، یو شپېته ...، یو اویا...، یو اتیا...، یو نوي... لار نیسو او تر نهه نوي پورې حساب وایو.

---

۳۴ د سنسکریت ژبې شمېرنه هم د پښتو په شان کېږي. لومړی یې یویز عدد یادېږي او ورپسې لسیز. خو په پارسی کې دا کار له لسو نه تر ترشلو پورې کېږي او له شلونه هاخوا ته تر نهه نوي پورې لومړی لسیز یادېږي او ورپسې یویز لکه (یازده، دوازده،...، بیست ویک، سي ویک....نود و یک). د یادونې ده چې په سنسکریت ژبه کې ځینې مهال د (یو کم\یو نه) اصطلاح هم کارېږي، چې دا په پښتو کې هم شته، لکه: یو کم سل، یو کم پنځوس ...

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو وګړو ته پوښتنه پیداکیږي، چې ولې له شلو نه تر نهه ویشت پورې دغه لار نه نیول کیږي او ولې د "ویشت" پرځای (یو شل)، (دوه شل)... نه وایو؟ د بې دودۍ داستونزه زیاترینه هغو ته پېښیږي چې نوې، نوې یې پښتو زده کړې یا یې زده کوي. مونږ به دلته همدې پوښتنې ته ځواب ولټوو چې ولې یو ویشت، دوه ویشت...وایو او یو شل.. دو شل راته ناسم ښکاري؟ نو اړینه ده چې "-ویشت" په ځینو ژبو کې وڅېړو.

"-ویشت" ګړ (مورفیم) یا لنډه ګړنۍ بڼه "-ویش" په اویستایي ژبه کې د "ویستي vîsaiti " په بڼه په خپلواک ډول راغلی او د شل مانا ورکوي. همدغسې دا ویی د پښتو په ترلې ژبه (پارسی)کې د "بیست" په بڼه شته دی، چې یوازې له پښتو ویي "ویشت" سره دوه غږونه /و، ش/ توپیر لري، چې داسې غږیز توپیر د پښتو او پارسي وییو تر منځ په ډېرو کې لیدل کیږي. د ساري په ډول پښتو /و/او پارسي /ب/د غږیز توپیر په برخه کې "بار-وری، وربښت- بارش، برادر- ورور، برف- واوره..." او د پښتو/ش/او پارسي /س/د بدلون په برخه کې "است-شته،..." ساري ښه لاسوند کیدای شي. د یادونې وړ ده، چې د /س/او /ش/غږونو، یو پر بل بدلون او توپیر په سنسکریت کې هم شته دی.

د ساري په ډول په سنسکریت کې لس د "dasa" او "dasha" په بڼو لیکل شوی دی.

همدغسې په سنسکریت کې شلو ته "vimsati, vinsht, vinshati"[35] ویي کارېدلي. د دې ویي لومړۍ برخه "ویم یا وین" هم د دې لړۍ یوه کړۍ برېښي. همداراز "-ویشت" ته نژدې یو څه په پنجابۍ کې د "وي" په بڼه شته چې ښایي له سنسکریت نه ورغلي وي او د شل په مانا کاریږي.

نچوړ:

د ټولو خبرو پایله دا راوځي چې پښتو کې "-ویشت" یا لنډه ګړنۍ بڼه یې "-ویش" هم شلو ته وایي، چې د پارسي "بیست" یا لنډې ګړنۍ بڼې "بیس" او د اویستایي ژبې له "ویستي"، د سنسکریت له "vimsati, vinsht vinshati" او د پنجابۍ له "وي" سره یوآری/cognate دی او ګډه ریښه لري.

35 سنسکریت کې ۱۰ ته dasha dash, dasa , ۲۰ ته vimsati ، ۳۰ ته trimsati ، ۴۰ ته catvarim-sati ، ۵۰ ته pancasat ، ۶۰ ته sasti ، ۷۰ ته sapti ، ۸۰ ته asiti ، ۹۰ ته navati ، ۱۰۰ ته satam یا sata وایي. شلوته د vimsati ترڅنګ vinshat, vinshati, dvidasha هم وایي. www.dictionary.tamilcube.com (اکتوبر ۲۰۱۲ ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسـپي ښـکاري چې پـه منځنـۍ پښتو کـې به ″-ویشت″هم یو خپلواك ویی و او د اوسـني ″شـل″ پرځـای بـه کارېـد، چـې د وخـت پـه تېرېـدو سره یـې ځـای ″شـل″ نیولـی دی.

دا ویـی اوس پـه خپلـواك ډول نـه کاریـږي خـو ریښـه یـې د (یوویشـت/یوویش، دوه ویشـت، درویشـت، څلرویشـت، پنځـه ویشـت، شـپږ ویشـت، اووه ویشـت، اتـه ویشـت، نهـه ویشـت) پـه ترڼگونـو (ترکیبونـو) کـې لا هـم ژونـدۍ ده.

خـو ″شـل″ پښـتو ژبـه کـې لکـه د اروپایـي ښـکارندې (درځـن[36]) پـه شـان د ځینـو توکـو د شومـره والي/ quantity د مېـچ (انـدزې) واحـد دی. لکـه څنگـه چـې اوس د نـړۍ پـه کچـه دولسـو تـه (درځـن) وایـي، همدغسـې پښـتانه شـل توکـي (شـله) گڼـي. اوس هـم هغـو ځایـو کـې چـې پښـتانه لـه ښـاري ژونـد څخـه لېـرې دي او ژبـه یـې سـوچه ده (دوه شـلې، درې شـلې... نولـس شـلې) دود دي چـې دوه شـلې څلویښـتو تـه، درې شـلې شـپیتو تـه... نولـس شـلې یوسـل و اتیـاو تـه وایـي. هیلـه ده چـې نـوره څېړنـه بـه یـې هـم وشي.

---

۳٦ درځـن د ۱۲ یـو ډول، شیانو ټولگـې تـه وایـي. انگریـزی د ″dozen″ ویـی د زړې پرانسـۍ لـه ″dou-zaine″ نـه اخېستی دی. ډوزایـن پـه پرانسـۍ کـې د دولـس شـیانو ټولگـې تـه وایـي. پرانسـۍ پـه خپـل وار دا ویـی د رومـي امپراتـورۍ د ژبـې (لاتین) لـه «دودیسـم duodecim» څخـه چـې لـه «دوه duo + لـس decem» څخـه مرکبـه ده، پورکـړی دی. پـه پرانسـۍ کـې د پنځلسـو شـیانو ټولگـې تـه «quinzaine»، د شـلو شـیانو ټولگـې تـه «vingtaine» اود سـلو شـیانو ټولگـې تـه ″centaine″وایـي.″ ایتایمـو اونلایـن - ۲۰۱۲ ز″

ویـل کېـږي چـې د درځـن تصـور د عـراق لـه سـومریانو څخـه اخېسـتل شـوی دی.″ علي عبـاس جلالپـوري ″

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم

وردګ او وردګي ګړدود

میدان وردګ د ولایت په توګه:
میدان وردګ ولایت د افغانستان په مرکزي سیمه کې پروت دی. ختیز ته یې کابل –پروان، جنوب ختیز ته یې لوګر او لویدیز ته یې بامیان-غزني ولایتونه پراته دي.
دې ولایت ته د ظاهرشاه په واکپر ۱۹٦٤ زیږدي کال کې د ولایت درجه ورکړل شوه. په دغه کال کې بادغیس، بغلان، بامیان، غورات (غور)، قلات (زابل)، کاپیسا، کندوز، کونړونه(کونړ)، لغمان، لوګر، نیمروز، روزګان، پکتیا، سمنګان او تالقان سیمې هم ولایتونه وګرځېدل.[۳۷]
د میدان وردګو لومړنی پلازمېنه کوټ اشرو وه؛ خو د سردار محمدداود خان په واکپر کې یې میدان ښار د پلاز، مېنه وتاکل شوه. اول کې د دې ولایت نوم یوازې "وردګ" و؛ خو د ډاکټرنجیب الله د واکمنی له پای ته رسولو سره یې نوم په (میدان وردګ) واړول شو.
د میدان وردګ ولایت د نامهٔ په اړه اوس هم د وردګو او میدان د ځینو خلکو ترمنځ

37 Statoids, Provinces of Afghanistan.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اختلافات شته دي. ځيني وردګ وايي، چې د ولايت نوم دې د پښتو پښتنو د ډېر پوهانو پر قول تر وردګ اولس نوم اخيستی دی، ځيني وردګ وايي، چې د ولايت نوم دې د پخوا په ځېر يوازې وردګ وي خو ميدانيان ټينګارکوي، چې ولايت ته دې (ميدان وردګ) وويل شي. دا نوم اوس ډېر مشهور شويدی. پر دې سربېره ځيني وردګ بيا د(ميدان وردګ) پر ځای (وردګ ميدان) ترنګ غوره بولي او پر دې نامه ټينګار کوي.

د يادونې وړ ده، په هغو ټولو اثارو کې چې له۱۹۹۲ زېږدي کال نه وړاندې ليکل شوي (له ځينو پرته) په هغو کې (ميدان) او (وردګ) د جلا، جلا سيمو لپاره کارېدلي دي. خوکله چې (وردګ) کلمه يوازې راغلې نو اطلاق يې پر ټول (ميدان وردګ) ولايت شوی دی.

په سياسي- جغرافيوي لحاظ ميدان وردګ ولايت، ډېر ارزښت لري. د کابل لويديزه دروازه ده او د افغانستان د څو مهمو ولايتونو په لاره کې پروت دی.

د ميدان وردګ ولايت پراختيا (۹۰۲۳) کيلو ميتره مربع اټکل شوی او د سمندر له مخ نه (۲۲۲۵) ميتره لوړ پروت دی.

ميدان وردګ د خېلونو او توکمونو له مخې په درو سيمو (وردګ، ميدان او بهسود) وېشل کيږي، چې کومه رسمي بڼه نلري. په رسمي ډول له مرکز پرته اته ولسوالۍ لري (۱۳۹۱). د وردګو په سيمه کې چک، جغتو، سيداباد او جلګه (دايميرداد) ولسوالۍ راځي.

په جغتو ولسوالۍ کې د (جغتو) په نامه يو غر هم شته، چې ښايي له همدې امله ولسوالۍ (جغتو) بلل شوې وي. د پام وړ ده، چې د جغتو په نامه يوه ولسوالۍ په غزني کې هم شته ده. همداشان د منځنۍ اسيا په قرغزستان هېواد کې هم د جغتو په نامه يو غر شته دی. کيدون لري چې په تاريخي لحاظ د دواړو ترمنځ څه تړاو شته وي.(؟)

جلګه يوه لېرې پرته او د چاروکو له پامه لوېدلې ولسوالۍ ده. دې ولسوالۍ ته هزاره ګان او پارسي ژبي (دايميرداد) وايي.

د ميدان په سيمه کې (ميدان ښار، نرخ، جلرېز) ولسوالۍ راځي.

په بهسودو کې دوه ولسوالۍ پرتې دي. يوې ته يې اول بهسود وايي، دا ولسوالۍ د ولايت لويديز ته پرته ده، بلې ته يې مرکزي بهسود وايي او ځيني خلک يې دويم بهسود هم بولي.

د (بهسود) په نامه په ننګرهار کې هم يوه ولسوالۍ شته ده. په پېښور کې د چراټ پرسرک، د پبو سټېشن او جلوزو ترمنځ هم يوې سيمې ته (ډاګ بهسود) ويل کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وردگ د پښتني ټبر په توګه:

وردګ له آره کرلاڼي پښتانه ګڼل کېږي؛ خو دوی ځانونه په سیدانو ورګډوي. ځیني وردګ، منګل او ځدراڼ وایي چې دوی په خپلو کې وروڼه دي او د کورنۍ شڅرې له امله بېل شوي دي. د منګلو، ځدراڼو او وردګو د خپلوۍ د دې ولسي روایت پخلی د منګلو، ځدراڼو او وردګو د ګډودونو له پرتلیزې څېړنې هم کیږي.

"د کرلاڼیو پښتنو د زېږون آر ټاټوبی د سلیمان غره، د برمل غر دی، چې له هغه ځایه وروسته خواره شوي او پر اوسنۍ سیمه مېشت شویدي."[38]

ځیني وردګ په کونړ، هرات، هیلمند، زابل، غزني، بلخ، ننګرهار، بغلان، کندوز، غور (پوزه لیچ) ... کې هم اوسي.

په کونړ کې د وردګو د استوګنې ځایونه، ګوریګا، ګانشال ... دي. ګانشالیان وایي چې دوی له وردګو دغلته تللي او په ختمه مایار دي.

همداشان ځیني وردګ په دیر، دانګام...کې هم اوسي. ځینو وردګو په ګوریګا کې په خپل ورتګ شاړې ځمکې ابادې کړي، ځیني یې په پیسو اخېستي او اوس دغلته خپلې ځمکې لري.

په هرات کې مېشت وردګ په انجیل ولسوالۍ کې ځانته یوکلی لري، چې د وردګانو محله یې بولي. د هیلمند؛ وردګ په (نادعلي) او (ناوه بارکزي) ولسوالیو کې اوسي.

ځیني وردګ د پاکستان دپنجاب ایالت د پینډۍ په (چچ) او (نتهو) ولسوالیو (ضلعو) کې هم اوسي.

ځینو وردګو په بدخشان، فاریاب، بغلان او کابل کې خپله ژبه له لاسه ورکړې او پارسي ژبي شویدي.

په ولسي روایتونو کې وردګ په درو خېلونو: نوري، میرخېل او مایار وېشل کیږي او وایي چې یو خېل د قلم، بل د مشرۍ او بل خېل د تورې او جنګ خلک دي. دې فولکلوري روایت ته چې ګورې د زردښت د وخت آریایي وګړنیز جوړښت ور په یادیږي او له هغو سره یې اړیکو ته پام اوړي. ځکه "زردشت د زردشتیت یا اورپرستۍ د دین بنسټوال هم درې زامن درلودل، چې لومړی یې د موبدانو مشر، دویم یې د بزګرانو مشر او درېیم یې د جنګیالیو مشر و. د زردشت په امت کې هم دغه درې ډلې خلک: روحاني، بزګران او جنګي موجود ول."[39]

---

۳۸ عبدالطیف یاد طالبي، "پښتني قبیلې"

۳۹ علامه عبدالحی حبیبي،" دپخواني تمدن درې دورې"

(c) ketabton.com: The Digital Library

همداشـان لـه زردشـته وړانـدې کلـه، چې هندوسـتان تـه آریایـان پـه شـاوخوا ۱۸۰۰ مخزیـږدي کلونـو کې ننوتـل او ځایـي خلـک (دراوړیـان) یې پسـې واخېسـتل او دوی یې پرځـای مېشـت شـول؛ نـو لـه خپلـو آریایـي فکرونـو او باورونـو سره سـم یې وګـړي پـه درو ډلـو: برهمـن= برمـن (دعـزت خاونـدان یـا روحانیـان)، کشتریـان (جنګیالیـان) او شـودر = سـوډر[٤٠](احمق یـا ښـکته طبقـه) ووېشـل. هـان، تـر اوسـه پـه هندوسـتان کې دغـه طبقـاتي نظـام دوام لـري. همدغسې د آریایـي مخینې (سـابقې) لـه املـه پـه پښـتنو کې هـم د دغـه طبقـاتي نظـام نښې نښـانې پاتـې دي.

وردګي ګړدود:

پـه وردګـي ګـړدود کـې، کـه د ویـي لومـړی غـږ زورکـی /a/ ولـري، نـو پـه زېـر /e/ بدلیـږي. لکـه لانـدې:

ظریف خېل = ظېریف خېل

شړشم = شېړشم

لري = لېري

سړي = سېړي

بدي = بېدي

غوړي = غېړي

وردګ = وېردګ

وردګي ګـړدود کې کـه د ویـي پـه منـځ کې کـوم /ا/ راشي، نـو لکـه د وزیـري ګـړدود غونـدې پـه /و/ بدلیـږي، لکـه لانـدې:

کار = کور

پاس = پوس

ولاړ = ولوړ

ابا = ابو

کابل = کوبل

پلار = پلور

کال = کول

وردګ /ځ/ پـه /څ/ اړوي، لکه لاندې:

---

٤٠ پـه غـزني او لویـه پکتیـا کې اوس هـم د سـوډر ویـی کاریـږي، وایـي:(خوشې سـوډر دی.= خوشې احمق\الوچـک دی.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورځې= ورڅې
ځای = څای
ځه = څه
په ځينو ځايو کې /ی/ غورځوي لکه، لاندې:
دوی = دو
هغوی = هغو
د ويي وروستنۍ ښځينه /ه/ په /و/ اړوي، لکه:
به = بو
ته = تو
که = کو
په ځينو وييو کې سپک /و/ په /ې/ بدليږي، لکه:
پورې = پېرې

وردګي ګړدود او پښتو سوچه وييونه:

وردګي ګړدود کې ډېر پخواني او سوچه پښتو ويي اوريدل کيږي. د دې وييو ټولول او خوندي کول ډېر اړين دي. که خوندي نشي ښايي چې ډېر يې ورک شي او دا لويه ژبنۍ شتمني مو له لاسه ووځي. دا ويي په نورو ګړدودونو په تېره منګلو، ځدرانو، احمدزيو... کې هم اوريدل کيږي. د وردګي ګړدود د وييو يو څو ساري دا دي:
پرېودل: وهل ټکول (ګل خان يې په پنځه تنو ښه وپرېوده.)
پارو: راشپېل
مکی: پاستي، ګرده نرۍ ډوډۍ
لاسی: نان کنکه، دستی
پونډه (بلګړ: پنډه): چم
خت: کميس، ځومره به ښه وي، چې د لاتين ويي «قميص = کميسا» پرځای مو خپل ژوندی او خوږ ويی «خت» کارولی. د لغمان په ابراهيم خېلو کې هم د «خت» ډيرګړی «ختې» کاريږي چې د ناوې د واده جامو ته وايي. همداشان «ختې» د جامو په مانا په ځينو نورو پښتنو ټبرونو کې هم کاريږي لکه په دې کنځا کې «که سم نشو، ختې به ترې وباسم!»
جېرګه: هديره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړک: وړه ځانګه. له دې څومره ښه ښکاري چې د کړکۍ[41] ربښه په کړک کې پټه ده.
کړه کۍ (بلګړ یې: ګړه کۍ، د خړه کۍ په وزن)، چنګک، هغه اله ده چې د ونې ځانګې په پرېکېږي.
ګونۍ (دبنۍ په وزن): بوجۍ، توړه
ایره: ږیره
سروېږدی:[42] بالښت
بوده (د څارویو د شمېر د واحد په توګه): سره (څو بوده مال لرې = څو سره مال لرې؟)[43]
وځه:[44] د سړي یا ښځې ګېډۍ.
ګوانده:[45] د خره ورۍ.
کڼاخ: کارغۀ، کارګه.
کیشکره: کیکره، تیتره
زی: زوی
ترانه: تناره
اروېدل: اورېدل (په وردګي ګړدودکې اوړون metathese هم دپام وړ دی.)
همداشان په دې ګړدود کې نور ډېرخواږه غونډونه[46]، ګړنې[47]، څرګندنې[48] او متلونه شته چې خوندي کول یې اړین برېښي.
لکه:
- (تورې ترپې) د (هلې خلې) په مانا
- (ور په دروازه) د door to door)) په مانا (البته دا مې په میدان ښار کې اورېدلی دی.)

41 window
٤٢ احمدزي او ځینې نور هم ورته سروېږدی وایي. په احمدزیو کوچیو کې سروېږدی کېښوول، د دلیل راوړلو او د ژغورنې د لارموندنې په مجازي مانا هم کارېږي، لکه (هغه خو دې وواژه اوس به ځانته څه سروېږدی ږدې؟)
٤٣ احمدزي (بوده) د اوښانو د شمېر د واحد په توګه کاروي. او د مېږو او بزو د شمېر واحد په توګه (غوږ) کاروي، لکه (خالو څو غوږه مېږې لرې؟ ځونډی لس غوږه بزې لرې.)
٤٤ په ځدرانو، منګلو، احمدزیوکې یې "وخ، وځکی..." بلګړونه هم شته دي.
٤٥ احمدزي ورته (ګوینده) وایي. دا ویی د منګلو، ځدرانو ترمنځ هم دود دی.
46 phrases
47 Idioms
48 expressions

(c) ketabton.com: The Digital Library

- غوړ په غوړو تويږي، کورت دې خاورې وخوري. (متل- دا مې هم په ميدان ښار کې اورېدلی دی.)
- چې سوی هنم، نو هغه لوی هنم.
-کېږ به وښوري خو کرهېږ به ونه ښوري.
داسې نوره ژبنی شتمني شته چې لاتر اوسه په وردگي گړدود کې پټه ده او د پوهانو لارې څاري، چې کله به يې ټولوي؛ څېړي به يې او له مرگه به يې ژغوري. (پای)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه:

۱. یاد طالبي، عبداللطیف. (۱۳۸۵). پښتني قبیلې. دانش خپرندویه ټولنه، پېښور.
۲. کاکاخېل، ظفر. (۲۰۰۹). پښتانه د تاریخ په رڼا کې. یونیورستي بک ایجنسی، پېښور.
۳. حبیبي، علامه عبدالحی. (۱۳۸۶ او وروسته). شل مقالې، بیلا بیل ټوکونه. علامه رشاد خپرندویه ټولنه، کندهار.
٤. صمیم، محمد اصف. (۱۵ جنوری ۲۰۱۵). شمال د پښتنو آرمېشتون. دعوت مېډیا. پر ۱ فبروری ۲۰۰٦ له لادې لارې وکتل شو:
/https://dawatmedia24.com

5. Statoids. (n.d.). Administrative divisions of countries: Provinces of Afghanistan Retrieved February 1, 2006, from http://www.statoids.com/uaf.html

(c) ketabton.com: The Digital Library

اووم

شنيځ - د پښتو يو زوړ ويی دی

شنيځ د ميدان وردگ ولايت د سيداباد ولسوالۍ يوه حوزه ده. په دې حوزه کې تول پښتانه اوسي. داسې ښکاري چې دا سيمه د غزنويانو په واکپېر کې هم اباده وه او پياوړي عالم لکه خواجه اسماعيل شنيزي، چې دافغاني پارسۍ لوی شاعر (حکيم سنايي) استاد و، هم پکې ژوند کاو.

"حکيم سنايي د خواجه اسماعيل شنيزي څخه علم او عمل دواړه زده کړي ول. په بله ژبه د حکيم د ظاهري او باطني علومو استاد نوموړی خواجه و... خواجه اسماعيل دپنځمې هجري پېړۍ په پای او د شپږمې هجري پېړۍ په پيل کې د هېواد يو لوی عالم اوعارف و، چې علاقه مندانو او شاگردانو به ترې علمي او عرفاني استفادې او استفاضې کولې."[49]

حکيم سنايي، د محمد اسماعيل شنيزي پر شاگردولۍ وياړل او خپل هر څه يې د نوموړي له برکته بلل. شنيزی د غزني د لوی حکيم په دېوان کې په يو اووه بيتيز غزل کې په ډېر درنښت ياد شوی دی:[50]

علم و عمل خواجه اسماعيل شنيزی
ما را ز نه چيزی برسانيد به چيزی

۴۹ ارينزی، احسان الله. "دغزني دلوی عارف حکيم سنايي د استاد خواجه اسماعيل شنيزي مزار".
۵۰ ارينزی، احسان الله. "دغزني دلوی عارف حکيم سنايي د استاد خواجه اسماعيل شنيزي مزار".

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما کبك دری بوده گریزنده زکبکی
او کرده دل ما چو دل باز گریزی
در کارگه و بارگه حکم و فنا یافت
جان و دل از دواسماعیل عزیزی
دین تازه شد از صدق اسماعیل پیمبر
جان تازه شد از دین اسماعیل شنیزی
چونان که سنايي را او قدر شناسد
ای بخت بدو گوی تو با بخت قوی زی

ښايي چې د غزنويانو په واکپېر کې د شنيځ سيمه پراخه وه او ډېرو کليو چې اوس د شنيځ برخه نه ګڼل کيږي هم په دې سيمه پورې اړه درلوده.

د ميدان وردګ ولايت اوسېدونکي ليکوال او څېړونکي احسان الله ارينزي، چې د خواجه اسماعيل شنيزي په اړه يې څېړنه کړې، د شنيځ په اړه ليکلي ″شنيز دره د خروار (ختيځ)، سجاوند يا سګاوند (شمال ختيځ)، وتسيا (هفت اسيا) (جنوب)، انخي (لويديځ)، جغتو (جنوب لويديځ) او سيداباد (شمال) تر منځ موقعيت لري او دا لاندې کلي په کې حساب دي: اوتړي، ډنډوکي، سلطان خېل، چهاردهي، پټان خېل، باغك، حسن خېل، يوسف خېل، خواجه ګان، لړم، اکه خېل، ښادي خېل، خواجه پاچاخېل، پتنك، سالار، بهادرخېل، سدوخېل، برات خېل، تره خېل، تودې چينې، کمکی ودره (ابدره) ستره ودره، سيرك، سرکول، بلنکاش او ځينې نور چې ټول په اداري تشکيل کې دسيداباديه ولسوالۍ پورې تړلي دي.″[51]

شنيځ يو سوچه پښتو ځانګړ نوم بريښي چې د پښتنو لخوا پرې ايښوول شوی ښکاري. ځيني خلک، چې پښتانه د افغانستان د يو لوی ټبر په توګه نشي زغملای وايي چې د ميدان وردګ، غزني، غور او پخواني غرجستان سيمې له آره د پښتنو نه دي او پښتانه دغلته وروسته تللي دي، خو دا خبره د دغو ځايو ځيني نومونه چې له آره پښتو دي، ردوي. په دې نومونو کې يو هم (شنيځ) دی، چې بې له اړنګ-بړنګه پښتو دی او سيمه کې يې پښتانه اوسېدلي او اوسي.

دا نوم له دوو ګړونو (مورفيمونو) څخه جوړ شوی دی. اول ګړ يې ″شين″ د (سبز، تازه، سمسور) په مانا او ″-يځ″ روستاړی دی، چې د (ځای) مانا ورکوي. ″شين″ يا اوړېدلې بڼه ″شني″ د پښتو په ډېرو تړنګونو (ترکيبونو) کې راغلې چې وروسته به يې بشپړه يادونه وشي.

---

۵۱ ارينزی، احسان الله. ″دغزني دلوی عارف حکيم سنايي د استاد خواجه اسماعيل شنيزي مزار″.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او "-یځ" روستاړی د پښتو په پخوانیو شعرونو کې د روستاړي په بڼه په (ختیځ، لویدیځ او دریځ) وییو کې تر مونږ رارسېدلی او بلګړ (الومورفیم) یې په (منځ، بږمنځ، ګهیځ...)کې هم شته دی.

د "-یځ" روستاړي په اړه ځیني ژبځېړندویان وایي، چې دا له ځانه جوړ شوی او یا هم ټکر ویی دی، خو دا خبره ځکه ردېدای شي چې هان د کابل په هوتخېلوکې مې د یو ملګري له خولې د ځای نږدې بلګړ او لنډون د /-ځ/ په وینګ اورېدلی دی.[۵۲]
دې هوتک ملګري له ما سره په خبرو کې وویل "زموږ په مابینځ کې به دا خبرې نه وي." مطلب یې دا و چې زموږ په منځ کې د داسې خبرو اړتیا نشته ده. مابینځ د منځ اصلي بڼه او له "مابین + ځای = ځی" څخه جوړ شوی ویی ښکاري.
نو په همدې بنسټ ویلای شو چې د"شنیځ"لغوي مانا(شین ځای) دی. دا سیمه ډېره تر و تازه او سمسوره ده او ښایي له همدې امله ورته (شنیځ) ویل شوی وي.
په پښتوکې د"شین" ویی ډېر کارېدلی، چې یو څو نمونې یې دا دي:
لومړی: د "شین" له ریښې رامنځته شوي، پښتو ځای او ټبر نومونه:
شینه: دا سیمه د کابل څرخي پله او احمدشاه بابا مېنې (ارزان قیمت) ته نږدې پرته ده.
شینکی: په کونړ او تګاو کې یو، یو ځای پر دې نامه شته دی.
شینواري: دا د ننګرهار ولایت یوه ولسوالۍ ده چې د پښتنو یو لوی ټبر (شینواري) پکې اوسي.
شینکی: د پکتیا په سید کرم ولسوال کې له کوسین سره نږدې څو غونډۍ شته دي، چې یوګړی (مفرد) یې شینکی او ډېرګړی(جمع) یې شینکي بلل کیږي. ویل کیږي چې دغه غونډۍ پخوا ډېرې شنې او سمسورې وې.[۵۳]
شینکوړک: دا د کونړ د شیګل ولسوالۍ د یو کلي نوم دی. دا د پښتو ژبې د دوو سترو لیکوالو او سیاستوالو (بهاالدین مجروح او سید شمس الدین مجروح) پلرنی ټاټوبی دی. د یادونې وړ ده چې (- شینګ-) مورفیم په پشه یي ژبه کې هم موندل کیږي لکه په الیشنګ، کې چې د لغمان ولایت یوه ولسوالي ده. ماته مالومه نشوه چې

۵۲ د ښاغلي سیف الرحمان هوتک، چې د کابل په هوتخېلو کې ژوند کوي، له خولې مې اورېدلي دی. همداشان د کندهار د امنیې قوماندان جنرال رازق له خولې مې هم په رسنیو کې د (مابینځ) وینګ اوریدلی دی.
۵۳ دا مالومات راته ښاغلي مجاهدالله خان چې د سید کرم د کوسین اوسېدونکی دی، راکړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـینکوړک کـې (شـین یـا شـینګ) پښـتو دی کـه پشـه یـې.

شـینګاری:[٥٤]دا سـیمه د لـغمان پـه الینـګار دره کـې پرتـه ده. پـه دې ویـې کـې هـم د (شین) ریښـه ښـکاري. داسـې مالومیـږي چـې پـه دې ترڼـګ کـې د (غـره) ویـې پخوانـۍ بڼـه "ګیري giri"[٥٥]هـم پټـه وي. پـه دې جوړښـت پـه پښـتو کـې د (شـین سري، شین سترګـې، شین ټاغـې...) ترنګونـه شـته دي.

شـینکي کنـډو: د پکتیـا او لوګـر ولایتونـو د ازرې او ځاځیـو ترمنځ یـو کنـډو دی. د دې ځـای خـاوره د نـورې سیمې پرتلـه شـنه ده.[٥٦]

شنه کلا: د لوګـر لـه (برکـي راجـان) نـه جنوب خـوا تـه د اخونخېلـو او شـمه زار تـر منځ یـوه سـیمه ده، چـې د شـنې کلا پـه نامـه یادیـږي.[٥٧]

دویم: د "شین "له ریښې رامنځته شوي، ځیني عام ویي:

شـینواری: یـو ډول مـچ (حشره) دی، چـې پـه انګرېـزۍ کـې ورتـه dragon fly وایـي، ځیني پښـتانه یـې سلایـي هـم بـولي. دا پـر شـنو بوټـو ډېـر کېني او زیاتـره یـې شین رنګ لـري چـې لـه همـدې وجـې ورتـه شـینواری ویـل کیـږي.

شینلی (بلګړیې: شنېلی): شنه او تازه واښه

شنه: تازه واښه (دوی خپلو څارویو ته شنه ورکوي.)

شنوالۍ: د ښونه (زیتون) د ونې دانې

شنه ټوخله: توره ټوخله، یو ډول ټوخی دی، whooping cough

شنه خړه: ګهیځ وختي (ادم خان په شنه خړه له کوره ووت.)

شنه زرغونه: د بوډۍ ټال، rainbow

شنه غاړه: شنه ټوخله

شنه لوخړه: شین لوګی، ګڼ لوګی

شـنې: د خنجك د ونـې غـوړې دانـې چـې چیچل(خوړل)کیـږي هـم او تېـل هـم ورنـه اېستل کیږي(متل: شـنې پـه پټـه نـه چیچـل کیـږي.)

٥٤ د شـینګاري یادونـه راتـه ښـاغلي داوود نیـازي چـې د الینـګار درې اوسـېدونکی او د څـوو کتابونـو لیکـوال دی، کـړې ده. پـه دې سیمه کـې زیاتـره نیـازي اوسـېږي.

٥٥ ګیري giri سنسـکریت کـې غـره ته وایـي. www.dictionary.tamilcube.com (2011 ز) قاموسـونه. کام هـم (ګاره) کلمـه د لـوی کاڼـي a large rock پـه مانـا او د کاڼیـزې ځمکـې rocky ground پـه مانـاو راخېستي ده.

٥٦ د ښـاغلي حکیـم خـان کوچـي لـه خولـې - نومـوړی احمـدزی پښـتون دی، چـې د چاپیریـال سـاتنې پـه اداره کـې یـې کار کاوه او د پښـتنو ډېـر دودونـه او پښـتونولۍ اړونـد مسـایل یـې پـه یـوه ټولګـه کـې راغونـډ کـړي ول.

٥٧ د ښاغلي حکیم خان کوچي له خولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شین توتي: مشهوره مرغۍ چې ځیني وګړي یې د خبرو لپاره هم ساتي.
شین ټاغ (شین ټغ، شین ټغی): یو ډول مارغه دی.
شین جاوی: هغه بوټی چې مړاوی شوی وي.
شین خوټی: یو ډول مارغه دی.
شین خورکه: یوډول شین رنګی کربوړی دی، څرمښکی
شین زمری: زړور، دلاور، تکړه
شین سترګی: شینو
شین سری: هغه څوك چې سر یې نوی نوی خرېیلی وي.
شینشوبی: سارایي ویلنی، سلات
شین غزی: د غزۀ (ونې) یو ډول دی.
شین سرې: یو ډول هیلۍ ده.
شین غاړی: یو ډول مرغۍ ده.
شین غولانځه: دګډو- بزو یو ډول ناروغي ده چې تي یې پکې درد کوي(ظفراللغات).
شین کوړم: د اوبو ډنډ چې شین ښکاري.
شین کوژی: یو ډول مرغۍ ده.
شین ګلی: یو ډول بوټی دی چې په یونانۍ درملنه کې ترې ګټه اخېستل کېږي.
شینکی: سمسور، تازه لکه دې ټپه کې چې وایي:(خال به د یار له وینو کېږدم— چې شینکي باغ کې ګل ګلاب وشرموینه.)
شینکی: له پخې ختې جوړه شوې کاسه چې رنګېږي، اوس یې کارول لږ شوي او انتیك ګڼل کېږي.
شینګی: دیدو، هغه آس چې د سپرلۍ له کاره وغورځي او بار په نه وړل کېږي.
شیني: یو ډول دانه چې پر پښو او لاسو راخېژي او ډېر درد کوي.
شینوبی: شنې اوبه، نرۍ شوملې (شړومبې)[۵۸]
شینو: شین سترګی هلك.
شینوګی: شنې سترګې نجلۍ

نـــچوړ:

شـنیځ د اوسـني مېـدان وردګ ولایـت د سـید اباد ولسـوالۍ یـوه حـوزه ده، چـې د سـیداباد ولسـوالۍ او غـزني ترمنـځ موقعیـت لـري. پـه پښـتو ژبـه کـې د "شین" ویـې ډېـر کارېدنـګ، د شـنیځ اېټیمولوجیکي جوړښـت او د سیمې چاپېرچـل تـه پـه کتـو سره

۵۸ د لغمان ابراهیم خېل یې (شوړنګې اوبه) بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ویـی پـه دې ډول (شین + ځـای = شـني + ځـی = شـني + یـځ) شـنیځ کیـږي، چـې ګړنـی (مجـازي) مانـا یـې سمسـور او ابـاد ځـای کیـږي.
شـنیځ د پښـتو یـو سـوچه ویـی دی، چـې د ځاینـوم پـه بڼـه لـه نـن څخـه شـاوخوا زر کالـه وړانـدې، د غزنویانـو پـه واکپـړ کـې هـم دود و او د دې سـیمې یـو عـالم او عـارف (اسماعیـل شـنیزي) چـې د (حکیـم سـنایي) اسـتاد و، د دویـم نـوم پـه توګـه کارولی دی.
لـه شـنیځ سره د پښـتو هغـه درې ویـي (لویدیـځ، ختیـځ، دریـځ) چـې د (-یځ)روسـتاړی پکـې د ځـای پـه مانـا راغلی، څلـور کیـږي. (البتـه لـه ګهیـځ، ږمنـځ، مابینـځ... نـه پرتـه) (؟)
پـه پښـتو او پښـتو نخـوا کـې ډېـر داسـې ځـای نومونـه او نـور ویـي شـته چـې د"شین" ریښـه لـري.
همداشان شین (زرغون) په پښتوکې د تازه او سمسور په مجازي مانا هم کاریږي.
هیله ده چې نوره څېړنه به یې هم وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه:

۱. زیـار، مجـاور احمـد. (۱۳۸۵). لیکلارښـود. د سـاپي پښـتو څېړنـې او پراختیـا مرکـز، کابل.

۲. کاکاخېل، سید بهادرشاه ظفر. ظفراللغات. پېښور: داره اشاعت سرحد پشاور.

۳. زاهـد مشـوانی، عبدالقیـوم. (۱۳۹۱). زاهـد پښـتو- پښـتو سـیند. دانـش خپرندویـه ټولنـه، کابـل.

٤. آرینـزی، احسـان اللـه. دغـزني د لـوی عـارف حکیـم سـنایي د اسـتاد خواجـه اسـماعیل شـنیزي مـزار. پـر ۱ فـروری ۲۰۱۰ ز لـه دې لینـک http://www.bena-wa.com څخـه کتـل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم

آس او متلونه

آس په درسته نړۍ کې د شرافت، ښکلا او تېزۍ له امله پېژندوی دی. د هر دین او مذهب لارویان يې پاک او مبارك ګڼي، د بريا وسیله، د ښېګڼې او نېکمرغۍ پال يې بولي.
په هغو ټولو پخوانيو اثارو کې چې تراوسه يې څرك لګېدلی د طاقت، چټکتيا او تبرك نښه او نښان ګڼل شوی دی.
آس په لومړي ځل د تور سمندرګي په شمالي وښيانو کې، په بل عبارت د يوکراين او يوکراين ته څېرمه ځمکو په سويلي ورشو ګانو کې، چې د آريايانو اولنۍ ټاټوبی بلل کېږي، په څلور زره مخزېږدي (۴۰۰۰-ق م) کې د پيو (شيدو)، غوښې او پوستکي په خاطر کورنی شوی او پالل شوی دی.
آس د څلورو (۴) کلو په منګ (عمر) بالغ بلل کېږي. د ميندوارۍ (حمل) موده يې يولس مياشتې وي، خو کله ناکله له لس (۱۰) مياشتو نيولې تر دولس (۱۲) مياشتو وخت هم نيسي. د آس عمر عموماً د شل (۲۰) او پنځه ويشت (۲۵) کلو ترمنځ وي. په ټوله دنياکې دوه سوه ډوله يا ذاته اسونه شته دي. يو آس چې پوخ عمر ته رسېدلی وي او زر (۱۰۰۰) پونډه(۴۵۳کيلو ګرامه) وزن ولري؛ په بدن کې ديارلس نيم ګېلنه وينه لري. ډېر آسونه اتلس (۱۸) جوړې پوښتۍ لري، مګر عربي او هغو اسونو چې د هندي آريايانو په سپېڅلي کتاب ريګويدا (۱۸۰۰ق م)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې يې يادونه شوې؛ اووه لس (۱۷) جوړې پوښتۍ درلودې. د زياتو اسونو لکۍ له اتلس (۱۸) مورو[59] څخه جوړې وي، خو د عربي اسونو لکۍ له شپاړس (۱٦) مورو څخه جوړې دي.

د آس د سترګو ليد (نظر) ډېر تېز وي، سترګې يې د وچې د غونډو حيواناتو په پرتله غټې دي او په يوه وخت، پرته له شانه، نور ټول، ښي، کيڼ او مخامخ لوري ليدلای شي.

آس د انسان او ځينو نورو حيواناتو، په توپير يوازې د پوزې له لارې سا اخلي. د منډې پر مهال، په يوه دقيقه کې، پنځلس (۱۵) ګېلنه او همداسې (عام) تګ په دوران د يوه ګيلن څلورمه برخه اکسيجن اخلي.

زړه يې په يوه دقيقه کې پنځه دېرش (۳۵) وارې الوځي. «يوډېر ګړندی آس په يوساعت کې پنځه څلوېښت (۴۵) ميله (۷۲ کيلو متره) واټن وهلای شي.»

لکه څرنګه چې آس له شپږ زره (٦۰۰۰) کلو راهيسې له انسان سره نږدې پاتې شوی، نو له انسان سره يې د ژوندانه په هر ډګر: جنګ- جدل، سفر، لېږد، يوه، توخم شيندنه او نورو ځانګو کې مرستې کړې دي. په خپل زور، چټکۍ او ښکلا يې ډېر درنښت (عزت) او نوم (شهرت) موندلی، هان د خدايګوټې (ديوتا) مقام يې خپل کړی او ډير مهال د يونانيانو او ځينو نورو قومونو معبود پاتې شوی دی.

آس د انسان په خيالاتو، ګروهه (عقيده) او ژبه ډېر اغيز ښندلی؛ ډېر اساطير[60]، انګېرنې[61]، متلونه[62]، ګړنې[63]، څرګندنې يا اصطلاحات[64]، وييونه[65]، استعارې[66]، د ځايونو ا و انسانانو نومونه د، دهٔ د شتون او انسان سره د نږدې پاتېدو له کبله منځته راغلي، چې په لټولو او شربلو سره يې ډېرې تاريخي رښتينې (حقايق) سپينېدای او برسېرېدای شي.

دې ليکنه کې د ګوتو په شمېر متلونه چې د آس په اړه ويل شوي اويا هم آس پکې په څه ناڅه ډول ياد شوی، له پښتو او ځينو نورو ژ بو څخه راغونډ شوي اوتاسو ته وړاندې کېږي.

59 Vertebrae
60 Myths
61 Superstitions
62 Proverbs
63 Idioms
64 Expressions
65 Words
66 Similes

(c) ketabton.com: The Digital Library

آس او پښتو متلونه:

دا بـه لـه مبالغـې خـالي وي، چـې و وایـو تـر اوسـه چـې لیکـوال د آس اړونـد متلونـو لټـون کـړی، څومـره متلونـه چـې د آس اړونـد پـه پښـتو کـې شـته، پـه بلـه ژبـه کـې لیکـوال نـدي لیـدلي. دا خبره روښـانوي چـې آس د پښـتنو ډېـر پخـواني ملګـری دی او ښـایي چـې د پښـتون ولـس نیکونـو آس کورنـی کـړی او پاللـی هـم وي.

۱. آس چې شنهېږي، د مېخ په زورشنهېږي.
۲. آس د مېـوړي پـه زور ټوپونـه وهـي. د لومـړي او دویـم متـل پنجـابي انـډول: مېښـه د مېوړي لـه وجـې زورونـه وهـي.
۳. آسپه د اوربشو په زور آسپه ده.
٤. آس چې خوار وي، نو بې واګو شي.
۵. آسپه خپلې اوربشې پخپله زیاتوي.
٦. آس چې خدای خواروي؛ نو یابو یې کي.
۷. آس چې له خره سره وتړې، د خرو خوی زده کوي.
۸. د زلمي/ پېغلې ساتنه د آس ساتنه ده.
۹. آس چې ټکنی دی میدان لنډی دی.
۱۰. آس یې هغو له ورکه، چې د تانګ د تړلو یې نه و.
۱۱. آس هغـو تـه ورکـه، چـې پـه تانـګ تړلـو یـې پوهیـږي.(لسـم او یولسـم متلونـه یوشـانې مطلـب ښـندي، لسـم بیانیـه او یولسـم امریـه بڼـې لـري.)
۱۲. د جنګ په وخت کې آسونه، نه څربیږي/ ذین کیږي.
۱۳. خر په ذین آس کیدای نشي.
۱٤. آس دې له بله، لښته دې له ځنکله، چې نن یې نه ځغلوې؛ نو لا کله؟
۱۵. آس پردی، سور پرې میری.
۱٦. آس به درکم خو سپریږې، به پرې نه!
۱۷. آس لره په/ تر لاس لره!
۱۸. اسم (آس هم) غواړې او په لسم (لس هم) غواړې.
۱۹. زوړ یـار ذیـن کـړی آس دی. دا متـل پـه پارسـۍ کـې هـم پـه دې شـکل دی: یـار قدیـم آسـب ذیـن کـرده اسـت.
۲۰. خوله چې اموخته شي، آس ندی چې قیزه شي.
۲۱. اخور یې جوړکه، ویلې آس به خدای راکي.
۲۲. چا په کلي کې نه پریښود، ویلې آس مې د ملک /خان کره وتړئ!

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳. آسونو نالونه وهل چونگښو هم پښې جگې/پورته کړې.
۲٤. آس يې په خر بارکه، خر يې پې مردارکه!
۲۵. آسان يې په سوو گټي مېړونه يې په خولو گټي.
۲٦. د آس لغته آس زغمي.
۲۷. د آسپې کره چې د زرو، روپو بچې وشي نو غوږ هم نه رپوي او که په چرگه کې د دوه، روپو هگۍ وشي نو بلورونه ماتوي.
۲۸. ښپه دې پاس وي، که په خره وي که په آس وي.
۲۹. آس چې تگی شي، شپېلك نه غواړي.
۳۰. د آس شاته مه تېرېږه او د ماړه/امر مخې ته.
۳۱. لکه د ټانگې آس، بلې خوا نه گورې.(متل ؟)
۳۲. چې په تمه د سورو شي، هغه پاتې په ميرو شي.
۳۳. خر په ذين نه آس کيږي./ خر په ذين آس کېدای نه شي.
۳٤. چې د تارو يې قيزه وي- د اغۀ (هغۀ) آس به څه مزه وي؟
۳۵. آس هم تاوان او نس هم تاوان.
۳٦. پردی آس خپل خره سره برابروي.(متل؟)
۳۷. د آس قيزه چاته مه ورکوه.
۳۸. د آس لغته آس زغمي.
۳۹. آس ششني (شنېږي)، خر رايي غاترې نورې بلا وايي.
٤۰. يو په ښځه مه نازېږه، يو په وسله او يو په آس.
٤۱. آس اسان دی، سنج يې گران دی.
٤۲. آس به اوبو له بوځې، خو چې اوبه نه څښي نو څه به يې کړې؟
٤۳. آس پردی سور پرې کمالی/ ميری.
٤٤. آس په خپل قابو ترپيږي.
٤۵. آس توبره په کار زياتوي.
٤٦. آس چې په ميدان ورځي، نو د سواره په زور ورځي.
٤۷. آس چې خدای خواروي، نوم يې يابو کړي.
٤۸. آس دبله، غمچينه د ځنگله، چې دی يې نه ځغلوي نو به يې ځوك ځغلوي.
٤۹. آس د خرو په ډله خر شي.
۵۰. آس د سواره کوناټي پېژني.
۵۱. آس د موږي په زور ترپکې وهي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۲. آس دی خو د خر نه پاس دی.
۵۳. آس دې وي، په لس دې وي.
۵۴. آس ښه دی که متروکه، لعنت شه په دواړه توکه!
۵۵. آس که د وښو سره یاري وکړي، نو خوري به څه؟
۵۶. آس نه راکوز، په خره سور!
۵۷. آس نه راکوز شه، آس زما دی.
۵۸. وزیری آس، ځانته خپله دانه زیاتوي.
۵۹. آس او خر په یو اخور اوبه څښي.
۶۰. آس ورکول د ښځې ورکول دي.

آس د نورو ژبو په متلونو کې:
آس ته که اضافي پروړه ورنکړل شي نه غټیږي اوکه سړی د پرلپسې معاش سربېره نوره گټه ونلري، نو نه شتمنېږي. (چیني متل)
Old horse does not learn how to walk.
ژباړه: زوړ آس د تگ چل نه زده کوي.(پرتگالي)
پښتو انډول: کونډې ته د غو... چل مه وربښئ.
One does not examine the teeth of a gift horse.
ژباړه: د سوغاتي آس غاښونه څوك نه گوري. (پرتگالي، یوناني، انگرېزي...)
The best horse needs breaking and the aptest child needs teaching.
ژباړه: ډېر ښه آس ماتول غواړي او ډېر تېز ماشوم پوهول(انگریزي)
پښتو انډول: انسان ته خبره او خره ته کوتك.
دجنگي آس، سېرلي[۶۷] او پاچا مخې ته مه تېرېږئ.(تورات)
پښتو انډول: دآس شاته مه تېرېږه او د ماړه /امر مخې ته.
یادښت: د تورات ډېر متلونه له پښتو هغو سره، سرخوري.

آس ته قمچینه (چابك)، خره ته قیزه اوسوډر(احمق) ته گېډه کې چاړه پکارده. (تورات)
دچېلي (He-goat) له مخې نه، د آس له شانه او د سړي له ټولو خواو څخه ډارېږه.(روسي)
The world would not make a race –horse of a donkey.

۶۷ سېرلی : he-goat

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژباړه: ټوله دنیا به له خره نه دځغاستې آس جوړ نکړای شي. (ایرلینډي)
پښتوانډول: تور خر په صابون نه سپینیږي.
بل انډول: خر په ذین نه آس کیږي.

A horse hired never tired.

ژباړه: پور کړی آس نه ستړی کیږي. (سکاټلینډي)
پښتو انډول: پردی خر په شا قوي دی.

The horse-shoe that clatters wants a nail.

دآس نال چې کړنګیږي، نومېخ غواړي.(انګریزي)

گوړا گرا ایک تماشه، سوار گرا تو دو تماشے (اردو)
(که آس وغورځېد نو یوه ننداره او که آسوار وغورځېد نودوه نندارې.)

اعلم بفرسانها (عربي)
ژباړه: آس خپل خاوند ښه پېژني.(دا متل د هغه چا په اړه ویل کیږي، چې خلک یې شتمن بولي، خو شتمن نه وي.)

الخیل میامین.(عربي)
ژباړه: آس مبارک دی.

It is good horse that draws its own cart. (Irish)

ژباړه: هغه آس چې خپله ګاډۍ کشوي ښه آس دی.

Better a poor horse than no horse at all. (Scottish)

ژباړه: له نه آس نه خوار آس هم ښه دی.

Why shut the barn door after the horse is gone.

د آس له ورکېدو وروسته د استبلې ور تړل په درد نه خوري. (سکاټش)
پښتو انډول: اختر چې تېرشي نکروزې په دېواله وتپه!

از آسب دو از صاحبش جو.(فارسي)
ژباړه: د آس منډه وي او د خاوند اوربشې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آسب نجیب را یك تازیانه بس آست. (فارسي)
ژباړه: اصلي آس ته یوه قمچینه پکار وي.
پښتو انډول: عقلمند ته اشاره او کم عقل ته کوتک.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه:

۱. یاسیني، عبدالشکور. (۱۹۸۲). ولسي پانګه. د ساپي دپښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور.
۲. میجر، محمد نواز خان.(۲۰۰۴) تاریخي متلونه. سیټي بك ایجنسي، پېښور.
۳. محمد سرور. (۲۰۰۳). هوښیاران وايي [متلونه]. رحمن ګل پبلشرز، پېښور.
٤. منصوري، مهتاب. (۱۳۸۰). ضرب المثلهای ایرانی. انتشارات جاجرمی، تهران.
۵. علامه، الدمیری. (۱۹۹۲). حیات الحیوان [اردو ژباړه:مولانا محمدعباس فتح پوری]. اداره اسلامیات، لاهور.
٦. د تورات اردو ژباړه

7. Field Enterprises Educational Corporation (1960). Horse. The World Book Encyclopedia.
8. Griffith, R. T. H. (1889). The Hymns of the Rigveda (2nd ed.). Alpha Edition.
9. Oklahoma State University (n.d.). Horse. Breeds of Livestock. Retrieved February 3, 2003, from https://breeds.okstate.edu/?Forwarded=afs.okstate.edu/breeds/horse.
10. Scots Online. (n.d.). Scottish Proverbs and Idioms. Retrieved February 3, 2003, from https://www.scots-online.org/grammar/eedioms.htm
11. Scots Online. (n.d.). Scottish Proverbs. Retrieved February 3, 2003, from www.visitunkkeld.com/scotish-proverbs.htm

ځیني نورې سرچینې:

1. www.hindu.com. Retrieved, 2003.
2. www.library.thinkquest.org. Retrieved, 2003.
3. www.terican.com. Retrieved, 2003.
4. www.users.hartwick.edu/-ides/index.htm. Retrieved, 2003.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهم

پښتو متلونو کې متلي اتلان

متـل لـه تجربـې ډکـه لنـډه او پخـه وینـا وي چـې خلـک یـې پـه خبرو کـې کاروي. متـل کله د نظـر د پـخلي لپـاره وړانـدې کېـږي، کلـه د څـو کلونـو یـوه لویـه تجربه پـه لنډو کلمو کې د اوریدونکي مخې تـه ږدي او کله هـم د مجربـې لارښـوونې پـه ډول ویـل کیـږي. متلونـه داسې پخې او لـه تجربـې ډکـې لنډې وینـاوې وي چـې هـم پکـې خونـد شـته، هـم پکـې لارښـوونه او هـم پکـې ټولنیـزه تجربـه او مشـاهده. پـه هغـو ټولنـو کـې چـې لیـکلي قوانیـن او نرخونـه نلـري متلونـه یـې د دودیـز قانـون نالیـکلي قواعـد وي، چـې پـه مـټ یـې لویـې، لویـې شـخړې هواریـږي او څـوک تـرې سرغـړاوي تـه هـم زړه نـه ښـه کـوي.

پـه ځینـو ټولنـو کـې هـم دا متلونـه، انګېرنـې او نـور کلتـوري ارزښـتونه د وخـت پـه تېرېـدو سره دینـي بنسـټونه او روایتونـه ګرځـي. د یهودیانـو د سـپېڅلي کتـاب «تـورات» یـوه برخـه متلونـه تشـکیلوي چـې ویـل کېـږي پـه پخوانیـو مصریانـو پـورې اړه لـري، ځینـي یـې د اسرائـیلي ټولنـې وینـاوې ګڼـې، چـې د سـلیمان (ع) د پاچاهـۍ پـه دوره کـې ټولـې شـوې دي او ځینـي یـې پـه خپلـه د سـلیمان (ع) خبرې بـولي. د تـورات د متلونـو دغـه برخـه پـه عبرانـۍ ژبـه کـې د «مشلې/میشـلې» یعنـې «متلې/متلونـه» پـه نامـه یادیـږي. ماتـه خـو داسـې بریښـي چـې د پښـتو «متـل» کلمـې ریښـه بـه پـه مسـتقیم یـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

غیر مستقیم ډول همدغې عبرانۍ کلمې ته رسیږي. بله خبره دا ده چې د تورات متلونه له پښتو متلونو سره ډېره همرنګي هم لري، خو د تورات متلونه له پښتو متلونو سره نه بلکې د نړۍ د ډېرو ژبو له متلونو سره ورته والی لري.

د ځینو متلونو شاته لویې کیسې او افسانې پرتې وي، چې زیاتره متلونه د همدغو کیسو نچوړ او شیره وي او د یو متل په ویلو سره د انسان ذهن ټولې کیسې ته ورګرځي.

په پښتنه او ځینو نورو ټولنو کې چې څوک ډېر متلونه کاروي، هغه ډېر هوښیار او یوه کس ګڼل کېږي. په جرګو، مرکو کې یې اهمیت تر نورو ډېر وي، دومره ډېر لکه په یوه حقوقي او قانوني موضوع کې چې قانونپوه اهمیت لري.

لکه څنګه چې متل د ولسي ادبیاتو یا فولکلور یو څېل (ژانر) دی او د هرې ټولنې فولکلور د هغې ټولنې د ژوند عکاسي وي، نو متل هم د ټولنیز ژوند د بېلابېلو اړخونو انځور اېستلای شي. د فولکلور د ځینو نورو څېلونو په شان له متل نه د یوې ټولنې اقتصادي حالت، منطق، فلسفه، کلتور، تاریخ، کره وړه ... ښه روښانیدای شي.

دساري په ډول:

1. چېرې چې اوسې، په خوی به د هغو سې.
2. چې نه کار، هلته دې څه کار./ چې نه کار، هلته څه کار.
3. چې څه کرې هغه به ریبې.
4. اوسپنه په اوسپنه ماتېږي.
5. زور په زور ماتېږي.
6. اوسپنه چې څومره ټکېږي، هغومره پلنېږي.
7. بد تربور په بد ځای کې پکارېږي. او داسې نور

له دې متلونو (چېرې چې اوسې په خوی به دهغو سې. چې نه کار هلته دې څه کار.) څخه ټولنیز کره وړه، له (چې څه کرې هغه به ریبې.) څخه د ټولنې فکري ژورتیا او تجربه، له (اوسپنه په اوسپنه ماتېږي. زور په زور ماتېږي.) څخه د زور په مقابل کې د زور کارولو تصدیق، له (بد تربور په بد ځای کې پکارېږي.) څخه په ترلې ټولنه کې د تربرونو ترمنځه خرابې اړیکې او په بدو جنګي حالاتو کې د خپلې بقا لپاره د دوی اتفاق روښانېږي. له روستي متل څخه د پخوانیو انسانانو هغه حالت هم روښانېږي چې یوې زورورې کورنۍ به د ضعیفې کورنۍ پر مال او سیمه خېټه اچوله او په مقابل کې به څو کمزورې خپلوانې کورنۍ سره یو ځای

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېدې او د زورور لوري مقابله به يې کوله او د هغه له ظلم او شر څخه به يې نجات موندہ.
د نورو فولکلوري ځېلونو ترڅنګ متلونو کې ډېرې داسې اشارې او پټې خبرې نغښتې دي چې د ټولنې جګې او ټيټې ترې ښې ځرګنديداى شي.
ځينې متلونو کې د اشخاصو نومونه هم راځي. لکه (جنګ به وي او ميرى به نه وي!) يا لکه (که څه وايم، جانى کډه کي.) يا لکه (ماموته بيا دې موته.) د دې متلونو په څېړنه د يوې ټولنې خلک خپلو فولکلوري اتلانو ته رسېږي. موږ فولکلوري جنګيالى (ميرى) پېژنو، د کمبخت (جاني) له حاله خبرېږو چې ولې له کلي کډه کوي، د (ماموت) حال را مالومېږي او همدغسې د ټولنې له نورو تتو اړخونو او ټولنيزو رازونو پرده پورته کېږي او ټولنه لا ښه پېژندل کېږي.
دلته يو څو متلونه چې اتلان لري، راغونډ شوي، هيله ده چې پوهان به پرې څېړنه وکړي چې دا متلي اتلان څوک ول، چېرې ول، ولې يې په اړه متلونه جوړ شوي او شا ته يې څه رازونه او کيسې پراته دي. که څه هم په دې برخه کې به څه کار شوي وي خو ډېرحساب پرې نشي کيداى.
د دې اتلانو له سمې پېژندنې سره به موږ وکړاى شو، چې د ځانګړنو، کړنو...په بنسټ هر متلي آتل او يا د کوم بل فولکلوري ځېل آتل ته ماناوې وټاکو او بيا ترې په معياري ژبه کې ګټه واخلو.
د ساري په ډول په لاندې څو متلونو کې (ميرى) د جنګ او زور نښه ګڼل شوې نو مونږ کولاى شو چې (ميرى) د جنګ او بې ځايه قدرت نښه وګڼو او ژبه کې يې د سرټمبه زورور او جنګيالي په مانا وکاروو. لکه کله چې مونږ د يو زبرځواک د ظلمونو خبره کوو نو ويلاى شو چې (ميرى بيا په پړو نه ټينګېږي.) او داسې نور...
متلي آتلان په درو برخو کې راوړل شوي دي:
لومړى، ناپېژندلي متلي آتلان.
دويم، تاريخي او مشهور متلي آتلان.
دريم، متلي ټبرونه او سيمې.

لومړى: ناپېژندلي متلي اتلان

ميرى:

ميرى به ژوندى وي او رمې بى[68] لېوان خوري.

جنګ سوړ شو، ميرى تود شو.

۶۸ بى : به يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر یې ورکوي شیخ میری یې نه ورکوي.
جنګ به وي او میری به نه وي.
آس پردی سور پرې میری.[٦٩]
عبدالله: ښایي چې عبدالله د یو چا نوم وي خو دا هم کیدای شي چې عبدالله دعربي ژبې (د الله بنده) په مانا کارول شوی وي.
توره دې لالاوهي، مړی دې عبدالله وهي.
منډې به لالا وهي، مړی به عبدالله وهي.
که رښتیا نه وایم الله مې نیسې، که یې وایم عبدالله مې نیسي.

جاني:
که څه وایم، جاني کډه کي.

زرغون او نادري:
له لاندې متلونو داسې ښکاري چې زرغون ګتیالی و او نادری چلولي چې تل یې د زرغون ګټه خوړله.
ګټه د زرغون او مزې د نادري.
چرګه د زرغون ده، هګۍ نادري کره اچوي.

زرغون شاه:
داسې ښکاري چې (زرغون) او (زرغون شاه) به بېلا بېلې څېرې وي. ویل کېږي چې زرغون شاه د ننګرهار د شینوارو یو تن پوځي افسر و، چې د محمد ظاهر شاه په واکپېر کې یې دنده درلوده. ښایي چې دا به هم دغه زرغون شاه وي.(؟)
نن ده/دی که سبا ده/دی دا ملک د زرغون شاه ده/دی.

شېرداد:
ښایي چې شېر داد اتنچي وي، چې په یوه ګېډه ښوروا به یې اتڼونه کول.
اتڼ وهه شېرداده، نن بیا د چرګ ښوروا ده.

قمبر یا عجمر:
عجمر یا قمبر د بې پلانه او ناوړه مشر په مانا کارېدای شي.
چې مشر یې عجمر وي، اخترېې مازدیګر وي.

---

٦٩ دا متل په بله بڼه (آس پردی سور پرې کمالی.) هم شته دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې مشر یې قمبر وي، اختر یې مازدیگر وي.

ماموت:

ماموته بیا دې موته.

الله داد او مولا داد:

واده، د الله داد، پکې غورځې مولا داد.

ملاشاه گل:

هر سور ږیرى ملا شاه گل ندی.

چې ږیره یې سره وي، هغه به شاه گل وي.

شیخ فرید:

شیخ فریده، پته خوله دې بهتري ده.

ملا عمر او ملا عثمان:

الحمد هغه الحمدو ده خو خوله د ملاعمر نه ده.

تقریر هر څوک کولاى شي خو خوله د ملاعثمان غواړي.

غلام فاروق:

کنز به هر څه وایي،که ملا فاروق یې ومني.

دویم ، تاریخي او مشهور متلي اتلان:

پیر بابا:

چې خداى یې نکړي، نوپیر بابا یې څه کړي؟

بهلول:

یو یې بهلول، یو یې کچکول.

منصور:

منصور، رښتیا ویل سر یې په دارشو.

لیلا مجنون:

لیلی ته د مجنون په سترگه گوره.

که لیلا توره وه مینه یې سپینه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دورخانۍ:
چې مور یې دورخانۍ وي، لور به یې ښاپېرۍ وي.

ناصرخان:
نه به ناصر خان او نه به یې تل سره اوښان وي. نورې بڼې یې: نه به ناصرخان وي تل - نه بۍ سره اوښان وي تل./ نه به تل ناصر خان وي او نه بۍ تل سره اوښان وي.

عزرایل:
په پردي زوی د عزرایل څه؟

درېیم، متلي ټېرونه او کسبگر:

پچیرۍ:
خولې ام[70] د پچیري ورکه ده، او پټ ام پچیرۍ گرځي.
کنډۍ: کنډۍ کونړ کې د یو ځای نوم دی. ویل کېږي چې په دې باندې پلي کاروانونه تېرېدل. دلته هیڅ ابادي نه وه. ډېره یخه سیلۍ به پکې لگېده، کله چې به مسافرو پکې دمه کوله نو له یخنۍ به یې ژامې ړچېدلې. په همدغسې یو حال کې دا متل د یو مسافر لخوا چې شپه یې په دغه ساړه جومات کې تېره کړې وه، ویل شوی دی. د کنډۍ په نامه په کونړ کې بیلا بېل کلي شته دي او دا ویې د (کنډي) بلگړ (الومورفیم) دی. د کونړ ولایت د څوکۍ ولسوالۍ یو ملگري او تکړه لیکوال ښاغلي امروزخان ساپی له خولې متلي کنډۍ، د کونړ د نورگل ولسوالۍ اړوند یو کلی دی.
کنډۍ زه به درنه لاړ شم، خو ته به له یخنۍ مړه شې.

جولاگان او ډمان:
واده، د جولاگانو، لنگي وشلول ډمانو.
(یادښت: بدبختانه پخوا پښتنه ټولنه کې، په ځانگړي ډول په کلیو-بانډو کې کسبگره طبقه یا تخنیکي خلک: کولال، جولا، پیکوټ، موچي، ژرندگړی، خسبه، هندو، خټگر، ډم، موسلي، پاده وان/گوروان، باغوان (هغه څوک چې په کلیو کې به یې په خرو او خچرو سودا خرڅوله)... له یو ډول دودیز پېغور سره مخامخ ول او کمزوري گڼل کیدل. زموږ د ټولنې دې جبر د پرمختگ لپاره دغه مهمه طبقه د

70 ام: هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمایت پر ځای د کمترۍ پر احساس اخته کړې وه او همدا لامل و چې په خپلو کارونو او مهارتونو کې یې هیڅ ډول نوښتونه ونکړای شول، بنستونه یې رامنځته نه کړای شو او بالاخره د نورو ولسونو د پرمختللیو مهارتونو او تخنیکونو خوراک شول.)

هندو:

هندو چې وزګارشي، نوخپله رېږه تلي.
هندو چې وزګار شي نو خپلې خوټې تلي.
په دې برخه کې ډېره څېړنه پکار ده، هان تر دې چې پښتوکې د داسې فولکلوري آتلانو لپاره ځانګړی پوهنغونډ او سیند رامنځته کول اړین دي. له دې سره به مو خپل فولکلوري اتلان folk characters په ښه ډول پېژندلي او د خپلې ټولنې له تومنې به مو د ژبې او کلتور په بډاینه کې ګټه پورته کړې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه:

۱. یاسـیني، عبدالشـکور. (۱۹۸۲). ولـسي پانگـه. د سـاپي دپښـتو څېړنـو او پراختیـا مرکـز، پېښـور.
۲. میجر، محمد نواز خان.(۲۰۰۴) تاریخي متلونه. سیټي بك ایجنسي، پېښور.
۳. محمد سرور. (۲۰۰۳). هوښیاران وایي [متلونه]. رحمن گل پبلشرز، پېښور.
4. Shivanath. History of Dogri Literature. Delhi-32: K9 Navin Shadrah, Sahitya Akademi, 1976.
6. Field Enterprises Educational Corporation (1960). Folklore. The World Book Encyclopedia. https://www.worldbook.com/.
7. Field Enterprises Educational Corporation (1960). Proverbs. The World Book Encyclopedia. https://www.worldbook.com/.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويېپانګه Glossory

پښتو	مانا	انګرېزي
اواز	د وينا يا غږېدو ځانګړی غږ، اوا، فون	Phone
اوازپوهه	يا هم اوازپوهه د ژبې غږونه او د غږونو فزيولوژيکي جوړېدل او صوتي ځانګړنې څېړي.	Phonetics
اوړون	قلب، په يو ويي کې د دوو غږونو وړاندې - وروسته والی transposition ته وايي لکه په (پښه – ښپه، روځ -ورځ....) کې. اوړون په ژبه کې د بيلابيلو ژبنيو دلايلو: ساده والي، غږېزې اسانۍ، ژبنۍ ارتقا او نورو املا رامنځته کېږي.	Metatheses
آرپوهه	ريښه شناسي، هغه پوهنه چې د کلمو ريښې او پرمختيا development ښيي.	Etymology
بلګړ	بلګړ /الومورف د ګړ/مورفيم بله بڼه وي، لکه د «ځای» بلګړ چې «ځی» او د «مرخېړي» بلګړ چې «خرمېړی» دی. بلګړونه په تولیز ډول د ژبپوهنې په ګړ-غږپوهنه او ګړپوهنه کې لوستل کېږي.	Allomorph
پانګه	لغات، ويېپانګه، ويکبلري	lexis, vocabulary
پور ژباړه	ترجمه قرضي، ګرته برداری	root for root translation, word for word translation, calque, loan translation
پورونه	د کلمو پوروړل، په مستعار ډول اخيستل	Borrowing
پورويي	مستعاره کلمه، واژه قرضي	Loanword
ترنګ	ترکيب، مرکبه کلمه	compound (word)
توری	حرف، ګرافيم	Grapheme

(c) ketabton.com: The Digital Library

sister language	هغه ژبه چې له یوې وړاندینۍ ژبې زیږېدلې وي لکه زړه پښتو او زړې پامیري ژبې	خور ژبه (خویندې ژبې)
Phoneme	فونیم	غږ
Phonemic	فونیمي	غږیز
phonemic change	فونیمي بدلون	غږیز بدلون
phonemic contrast	فونیمي فرق	غږیز توپیر
Phrase	عبارت، ترکیب	غونډ
verbal root	فعلي ریښه	کړسته
Morpheme	مورفیم، واژ	ګړ
Morphophonetics	مورفو- فونیټکس	ګړ-اوازپوهه
Morphophonol-ogy	ګړ- غږپوهه (مورفو فونولوژي) د ژبپوهنې هغه څانګه ده چې ګړپوهیزه او غږپوهیزه راکړه-ورکړه یا اوازپوهیزه پروسې څېړي. د دوی لوی تمرکز په ګړونو کې هغه غږیزو بدلونونو ته وي چې له ګړونو څخه د وییو په جوړېدو کې پېښیږي.[71]	ګړ-غږپوهه
Morphophono-logical	د ګړ-پوهیزې ښکارندې اړوند	ګړ-غږپوهیز
Idiom	ایډیم، محاوره	ګړنه
grand daughter language	هغه ژبه چې دیوې ژبې له لورژبې نه راوتلې وي، لکه انګرېزي چې له مخنۍ جرمنۍ راوتلې او هغه بیا په خپل وارله مخنۍ هندیورو راوتلې چې په دې حساب انګرېزي د مخنۍ هندیورو لمسۍ کېږي.	لمسۍ ژبه
daughter language	هغه ژبه چې له یوې بلې پخوانۍ ژبې راوتلې وي، لکه انګرېزي او جرمني، چې د مخنۍ جرمنۍ ژبې لوڼې دي.	لور ژبه (لوڼې ژبې)

71 https://dbpedia.org/page/Morphophonology

(c) ketabton.com: The Digital Library

Book	کتاب	لیکی
Proto-Indo- European	د هند یورو ژبې مور چې په پوهنیز مصنوعي ډول رغول شوېده.	مخنۍ هندیورو (ژبه)
donor langauge	هغه ژبه چې بلې ژبې ته یې ویې ورکړې وي	مرستندویه ژبه
Middle Pashto	پښتو میانه،	منځنۍ پښتو
Summary	خلاصه ، لنډیز	نچوړ
ruling period	د واکمنۍ دوره، د پاچاهۍ دوره	واکپېر
judgment	قضاوت	ورمند
Word	کلمه، لفظ،	ویی
Indo-European	هندو-اروپایي	هندیورو (ژبه)
Cognate	هم آری، هغه ویی چې یوه ریښه لري	یوآری

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان مجله
فلسـفه، فرهنـگ، او هنر

NINE LINGUISTIC ARTICLES

Relavant to

Pashto Lexis, History, and Folklore

Abdul Wadood Basharyar

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library